

**RAPPORT
12/2000**

TROMSØ, JUNI 2000

Fiskerinæringen i Finnmark

Analyse av verdiskaping og råstoffomsetning

av Bjørn Inge Bendiksen og John Roald Isaksen

Fiskeriforskning

Fiskeriforskning
(Norsk institutt for fiskeri og havbruksforskning AS)
9291 Tromsø
Telefon 77 62 90 00, Telefaks 77 62 91 00
E-post: fiskforsk@norut.no
<http://www.fiskforsk.norut.no/>

RAPPORT

<i>Tilgjengelighet:</i> Åpen etter 12.09.2000	<i>Rapportnr.:</i> 12/2000	<i>ISBN-nr.:</i> 82-7251-451-6
--	-------------------------------	-----------------------------------

<i>Tittel:</i> Fiskerinæringen i Finnmark Analyse av verdiskaping og råstoffomsetning	<i>Dato:</i> 30.06.2000
<i>Forfatter(e):</i> Bjørn Inge Bendiksen og John Roald Isaksen	<i>Antall sider og bilag:</i> 30 + 9
<i>Senter:</i> Senter for økonomi og marked	<i>Sign. forskningssjef:</i>
<i>Oppdragsgiver:</i> Finnmark Fylkeskommune	<i>Prosjektnr.:</i> 9393
<i>Oppdragsgivers ref.:</i>	
<i>3 stikkord:</i> Fiskerinæring, Finnmark, verdiskaping	
<i>Sammendrag:</i> Rapporten tar for seg verdiskapingen i fiskerinæringen i Finnmark, både med utgangspunkt i offentlig tilgjengelig statistikk og nyere tall hentet fra fiskerinæringen i fylket. Analysene viser at fiskerinæringen i Finnmark står for om lag 10 prosent av fylkets bruttoprodukt. Ingen andre fylker er så avhengig av fiskerinæringen. Rapporten viser også at fiskerinæringsaktørene i kommunene Båtsfjord og Hammerfest står for til sammen 37 prosent av næringens verdiskaping i fylket. Videre analyserer rapporten endringene i råstoffmarkedet og varestrømmene med råstoff i fylket. Endringene er preget av en internasjonalisering av råstoffmarkedet, der en økende andel av råstoffet landes frossen. En stor del av dette selges i dag via de nye kanalene, som nøytrale fryseterminaler representerer, til kjøpere utenfor fylket. Analysene viser imidlertid at omfanget av ubearbeidet fisk som selges gjennom fiskeindustrien til eksport ennå er større enn hva som omsettes via fryseterminalene. Dette har sammenheng med strukturendringer i fiskeindustrien de siste fem årene, der en rekke bedrifter har endret sin produksjonsstrategi i retning av større innslag av ferskfisepakking. Rapporten drøfter avslutningsvis utfordringene som fiskeindustrien i Finnmark står overfor som følge av internasjonaliseringen av råstoffmarkedet, og som følge av endringer i konsumet av sjømat internasjonalt.	

INNHOOLD

1	VERDISKAPINGSANALYSE.....	1
1.1	Fiskerinæringens betydning for verdiskapingen på fylkesnivå.....	1
1.2	Fiskerinæringens betydning for sysselsettingen på fylkesnivå.....	5
1.3	Verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark	7
2	RÅSTOFFOMSETNINGEN I FINNMARK - HANDELSMØNSTER OG VARESTRØMMER	9
2.1	Endringer i landingsmønster av fisk og internasjonalisering av råstoffmarkedet.....	9
2.2	Landingsmønsteret i Finnmark.....	12
2.3	Industristruktur i Finnmark og eksport av fersk og frossen fisk.....	17
2.4	Hvilket potensiale representerer det råstoff som går ut av fylket for sysselsetting, verdiskaping og lønnsomhet i fiskeforedlingsindustrien?.....	23
2.5	Hvordan vil endringene i råstoffmarkedet påvirke fiskeforedlings- industrien i Finnmark?	25
3	REFERANSER.....	29
4	VEDLEGG	I

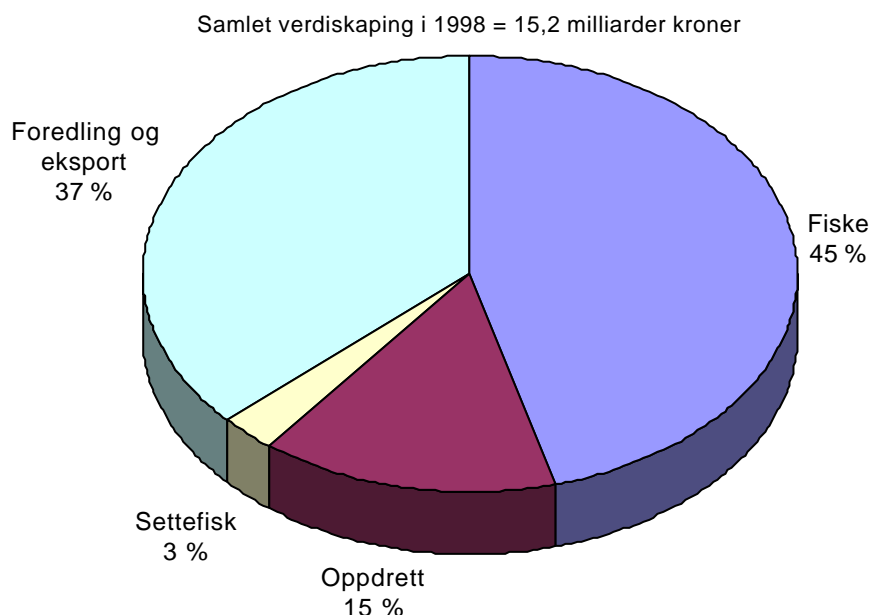
1 VERDISKAPINGSANALYSE

Bruttonasjonalprodukt (BNP) er et uttrykk for den samlede merverdien, eller verdiskapingen om vi vil, av en nasjons samlede økonomiske virksomhet. BNP blir definert som verdien av all produksjon i landet (bruttoproduksjonsverdi) minus verdien av all produktinnsats. Produktinnsatsen er alle varer (råvarer, halvfabrikata og andre varer) og tjenester som blir brukt i produksjonen. Produktinnsatsen omfatter imidlertid ikke innsats av fast realkapital (bygninger, maskiner, utstyr). Bruttonasjonalprodukt er således summen av verdiskapingen som skjer i alle landes bedrifter (inklusive stat og kommune). Bruttoproduktet kan betraktes som en inntekt som blir fordelt mellom bedriftseierne og produksjonsfaktorene arbeid, realkapital og naturressurser.

Brutt ned på næringsnivå og regionalnivå vil bruttoproduktet kunne vise både den nominelle og den relative betydningen av fiskerinæringens verdiskaping for den enkelte kommune eller det enkelte fylke. Fylkesfordelt nasjonalregnskap, der bruttonasjonalprodukt er brutt ned på næring og fylke, publiseres av Statistisk Sentralbyrå om lag hvert andre eller tredje år.¹

1.1 Fiskerinæringens betydning for verdiskapingen på fylkesnivå

Selv om fiskerinæringen er en av våre største eksportnæringer med en eksportverdi på rundt 30 milliarder kroner og en innenlands omsetning på anslagsvis 3-4 milliarder kroner, utgjør bruttoproduktet av fiske, oppdrett, fiskeforedling og -eksport ikke mer enn 1,3 prosent av bruttonasjonalprodukt. Til sammenligning er fiskerinæringens andel av bruttonasjonalprodukt om lag 12 prosent på Island og 18 prosent på Færøyene.

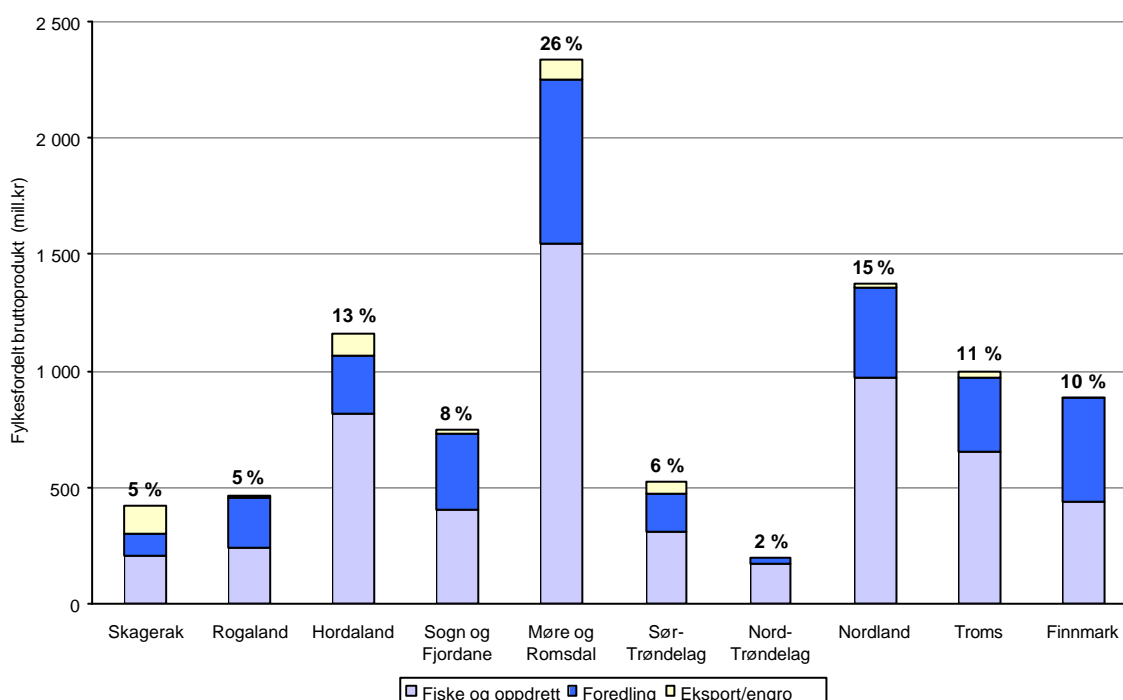
Figur 1 Fordeling av brutto verdiskaping i norsk fiskerinæringen i 1998

¹ Arbeidet med fylkesfordelt nasjonalregnskap tar om lag fire år. Beregningene bygger på statistikker over produksjon og faktorinnsats i norske bedrifter, regnskapsstatistikker fra private og offentlige virksomheter, forbrukerundersøkelser, med mer.

På nasjonalt nivå utgjorde den direkte verdiskapingen i fiskerinæringen omkring 15 milliarder kroner i 1998². Som vist i *Figur 1* sto fiskeriene fortsatt for den største andelen, men veksten i oppdrettsnæringen har ført til at denne sektoren nå utgjør rundt 25 prosent av den samlede verdiskapingen i næringen, hvis vi også tar med verdiene som skapes av oppdrettet laks og ørret i foredling og eksport.

Veksten i oppdrettsnæringen har medført at andelen av brutto nasjonalprodukt skapt i fiske og oppdrett har vært forholdsvis stabil de siste tyve årene. Det betyr at fiske og oppdrett har holdt tritt med veksten i verdiskapingen ellers i landet, inkludert verdiene av norsk olje- og gassvirksomhet. Som *Figur i* i vedlegget viser har den andre matvareproduserende primærnæringen, jordbruket, ikke hatt den samme utvikling. Mens fiskeri og oppdrett har skapt 0,7 til 0,8 prosent av bruttonasjonalprodukt gjennom de siste to tiårene er jordbrukets andel falt fra tre prosent til under én prosent.

Brutto verdiskaping i fiskerinæringen slik den fordeler seg på det enkelte fylke gjenspeiler i stor grad hvordan den økonomiske aktiviteten i næringen er spredt langs kysten, og hvordan forholdet mellom fiske/oppdrett og foredling/eksport varierer.

Figur 2 Brutto verdiskaping i fiskerinæringen² og det enkelte fylkes andel av samlet verdiskaping i norsk fiskerinæring i 1993³

Aktørene i Finnmark sto for om lag 10 prosent av samlet brutto verdiskaping i norsk fiskerinæring i 1993. Det som i første rekke skiller Finnmark fra de fleste av de øvrige regionene er at fiskeforedling sto for mer enn 50 prosent av verdiskapingen, noe som illustrerer den betydning fiskeindustribedriftene har i Finnmark.

² Kilde: Nasjonalregnskapet og egne beregninger.

³ 1993 er det sist publiserte fylkesfordelte nasjonalregnskap. Fylkesfordelt nasjonalregnskap for 1995 ventes publisert av Statistisk Sentralbyrå i løpet av sommeren 2000.

Fiskefartøy, oppdrett, fiskeindustri og eksportbedrifter i Møre og Romsdal sto i 1993 for om lag en fjerdedel av samlet brutto verdiskaping i næringen. Den store betydningen som Møre og Romsdal har nasjonalt gjenspeiler både den store havfiskeflåten i fylket og konsentrasjonen på eksportørsiden.

Det generelle bildet av flåtestrukturen i et regionalt perspektiv er endret lite etter 1993. Gjennom hele 1990-tallet har verdien av fangstene til fiskeflåten fra Finnmark utgjort omkring 10 prosent av de norske fiskeriene. Som *Figur ii* i vedlegget viser økte fangstverdien til fiskefartøy fra Finnmark med 67 prosent fra 1993 til 1999. Dette var omtrent på linje med utviklingen i Nordland, noe mer enn for fartøy fra Troms og Møre og Romsdal, men mindre enn økningen flåten i Hordaland og Sogn og Fjordane hadde.

I oppdrettsnæringen har endringene etter 1993 på regionalt nivå vært betydelig større enn for fiskeflåten. *Figur iii* i vedlegget viser at den relative veksten i slaktet fisk har vært sterkest i de tre nordligste fylkene, og størst i Finnmark, der økningen fra 1993 til 1999 var på over 330 prosent. Selv om produksjonen i Finnmark økte kraftig var imidlertid økningen i volum moderat sammenlignet med utviklingen i de største oppdrettsfylkene.

Endringene i produksjon og verdiskaping mellom fiskeindustrien i ulike regioner i perioden etter 1993 har trolig utviklet seg noe jevnere. Tall fra *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien* antyder at industrien i Finnmark sin andel av brutto verdiskaping nasjonalt har gått noe ned. Basert på tallene fra fylkesfordelt nasjonalregnskap for 1993, vist i *Figur 2*, sto industrien i Finnmark for 15 prosent av verdiskapingen i norsk fiskeindustri, mens tall fra *Driftsundersøkelsen* indikerer at andelen i 1998 var i underkant av 14 prosent. Tallene antyder at andelen også falt noe i vestlandsfylkene, med unntak av Rogaland, mens mer av verdiskapingen i 1998 skjedde i industrien i Nordland.

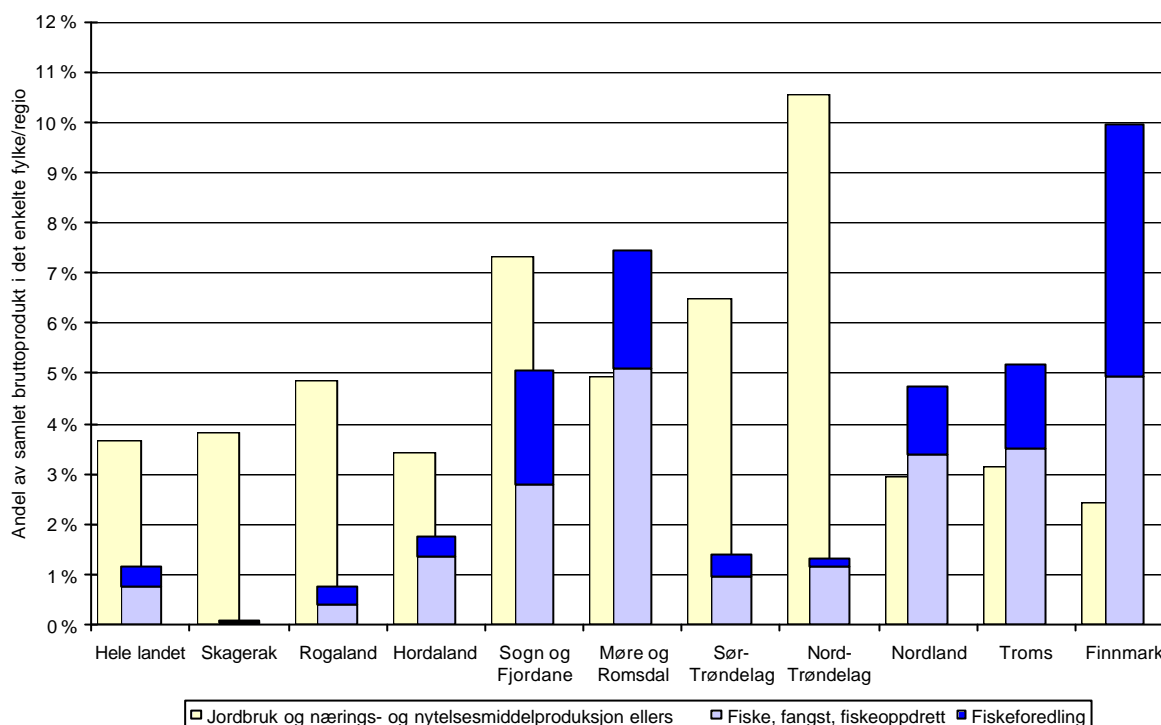
Endringene på eksportørsiden⁴ etter 1993 er preget av utviklingen som fulgte liberaliseringen av fiskeeksportloven i 1990. For Finnmarks vedkommende utgjorde den samlede andelen av verdiskapingen blant "rene" fiskeeksportører rundt én prosent i 1993 og om lag to prosent i 1998. Størst har økningen vært i Troms der etableringen av nye eksportselskaper og vekst i eksisterende bidro til at fylket sto for om lag 18 prosent av verdiskapingen blant norske eksportvirksomheter i 1998, mot 8 prosent i 1993. At både fiskeindustribedriftene og fiskeeksportørene i Nord-Norge i betydelig større grad enn tidligere selv står for eksport av sjømat foredlet i Nord-Norge, har ført til at de tradisjonelle eksportørene fra Møre og Romsdal og Hordaland sin andel av omsetning og verdiskaping er redusert tilsvarende.

En sammenligning på regionalt nivå av verdiskapingen i fiskerinæringen, i jordbruket og i nærings- og nytelsesmiddelindustrien ellers (herunder også bryggerier og tobakk) viser at det er stor forskjell i næringenes betydning for den samlede verdiskapingen i de enkelte fylkene.

Som *Figur 3* viser var Finnmark i 1993 det fylket der fiskerinæringen hadde størst betydning for fylkets bruttoregionprodukt. Finnmark skiller seg også ut ved den store betydningen som fiskeindustrien har, både i forhold til verdiskapingen i flåten hjemmehørende i fylket, og i forhold til fiskeindustriens betydning i andre fylker.

Fiskerinæringens rolle i Finnmark kan således sammenlignes med betydningen landbruket og landbruksrelatert nærings- og nytelsesproduksjon har for Nord-Trøndelag.

⁴ Selskaper som kun driver med eksport av sjømat

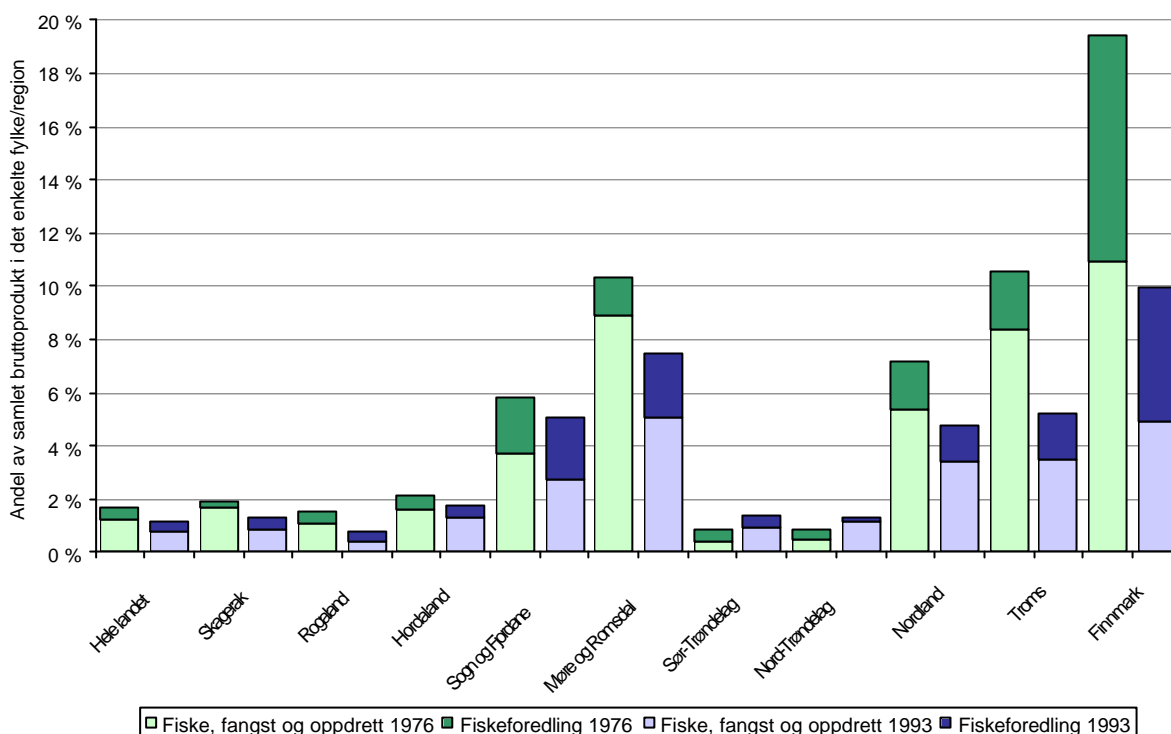

Figur 3 Primærnæringenes og nærings- og nytelsesmiddelindustriens andel av samlet bruttoprodukt (verdiskaping) i det enkelte fylke/region i 1993⁵.

Som mange utredninger tidligere har vist har fiskerinæringen vært gjennom store endringer de siste 25 årene. Sammen med endringer i øvrig næringsliv og offentlig virksomhet har utviklingen i flåte- og industristruktur innad i det enkelte fylke på ulikt vis påvirket den direkte betydningen av fiskerinæringen i en samfunnsøkonomisk sammenheng.

Dette ser vi tydelig hvis vi sammenligner fylkesfordelt nasjonalregnskap for 1993 med tilsvarende regnskap for 1976, som vist i Figur 4. For Finnmark sitt vedkommende falt fiskerinæringens andel av fylkets bruttoprodukt fra over 19 prosent til 10 prosent. Reduksjonen var noe større for fiskeflåten i fylket enn for fiskeindustrien. Finnmark var det fylket fiskerinæringen mistet størst betydning, selv om den relative reduksjonen også var stor i Troms og Rogaland. I Trøndelagsfylkene har fiskerinæringens betydning vært mindre, og i stor grad konsentrert til et fåtall kystkommuner. Veksten i oppdrettsnæringen førte imidlertid til at fiskerinæringen som helhet fikk økt betydning for verdiskapingen i samme tidsrom, noe disse fylkene var alene om.

⁵ 1993 er det sist publiserte fylkesfordelte nasjonalregnskap. Fylkesfordelt nasjonalregnskap for 1995 ventes publisert av Statistisk Sentralbyrå i løpet av sommeren 2000.

Figur 4 Fiskerinæringens andel av samlet bruttoprodukt (verdiskaping) i det enkelte fylke/region i 1976 og 1993.

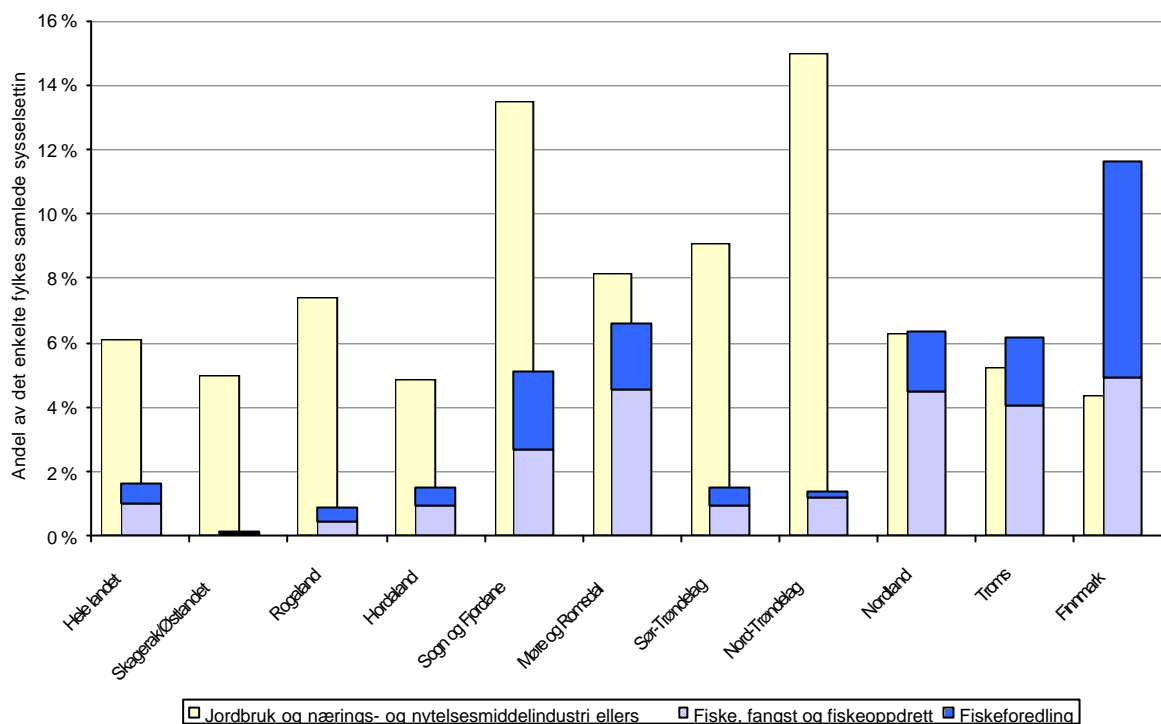
I løpet av perioden fra 1976 til 1993 mistet også bergverksdriften det meste av sin betydning for Finnmark. Denne utgjorde i 1976 ni prosent av fylkes bruttoprodukt og var høyere enn bruttoproduktet fra fiskeindustrien. I 1993 var andelen av bruttoproduktet fra bergverksdriften i Finnmark redusert til under to prosent.

Når fiskerinæringen og annen industri mistet sin betydning i Finnmark og Troms var det også fordi kommune- og statsforvaltningen i disse to fylkene fikk økt betydning for verdiskaping og sysselsetting.

1.2 Fiskerinæringens betydning for sysselsettingen på fylkesnivå

Bildet av verdiskapingen det enkelte år reflekterer også lønnsomheten og lønnsevnen (godtgjørelsen til arbeidskraften) i de næringene man betrakter. Gitt at innsatsfaktorene er konstante vil økt verdiskaping følges av økt lønnsomhet, og omvendt. Svak lønnsomhet i 1993 i både fiskeflåten og fiskeindustrien i Finnmark spesielt, er således med på å undertrykke betydningen disse næringene har i andre sammenhenger, for eksempel i forhold til sysselsetting.

Dette fremgår tydelig av betydningen sysselsettingen i fiskerinæringen har i det enkelte fylke slik den fremkommer i Figur 5. Finnmark skiller seg da enda klarere ut i forhold til både fiskeflåten og fiskeindustriens betydning for den samlede sysselsettingen i fylket.

Figur 5 Sysselsetting i fiske (fiskere med fiske som ene- eller hovedyrke), oppdrett og fiskeforedling som andel av all sysselsetting i det enkelte fylke, sammenlignet med tilsvarende andel for summen av sysselsettingen i jordbruk og annen nærings- og nytelsesmiddelindustri enn fiskeforedling.⁶

I Finnmark sto fiskerinæringen for nærmere 12 prosent av all sysselsetting i 1993, og i tråd med verdiskapingsregnskapet, var godt over halvparten av de sysselsatte i næringen å finne i fiskeindustrien.

Mens fiskernes andel av sysselsettingen i Finnmark var på linje med sysselsettingsstrukturen i Møre og Romsdal, Nordland og Troms, var det ingen av disse fylkene som var tilsvarende avhengig av arbeidsplassene i fiskeindustrien.

Fiskeindustrien i Finnmark betyr således mer for sysselsettingen i dette fylke enn hva sysselsetting i bank, forsikring og andre finansielle institusjoner betyr for Oslo, eller ansatte på olje- og gassplattformer betyr for Rogaland.

Fiskerinæringens betydning for Finnmark ligger dermed nesten på linje med betydningen som samlet sysselsetting i jordbruket og nærings- og nytelsesmiddelproduksjon ellers har for Sogn og Fjordane og Nord-Trøndelag.

Selv om fiskerinæringen har stor betydning for samlet sysselsettingen i Finnmark fremgår ikke dette alltid av offentlige statistiske klassifiseringer som brukes i ulike sammenhenger. Et godt eksempel på dette er klassifiseringen som *Fiskerikommune*. Kommuneklassifiseringen av 1994 fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) klassifiserer 29 av landets 435 kommuner som *Fiskerikommuner*. I tillegg kommer fire landbrukskommuner som er klassifisert som fiskeriavhengig, men der landbruk sysselsetter flere enn fiske og fangst. Regekkettet for, og

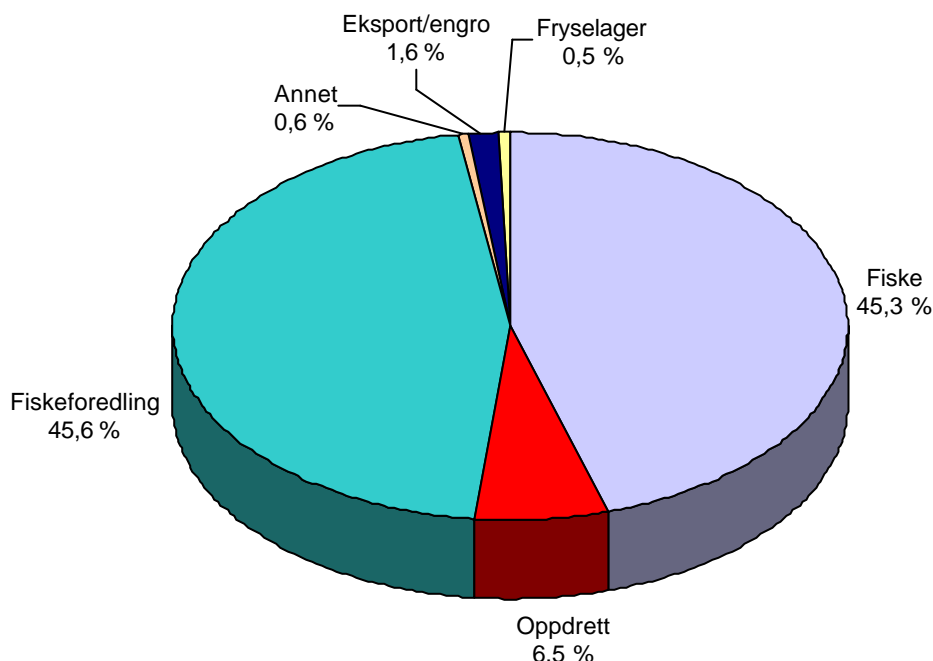
⁶ Kilder: Fylkesfordelt nasjonalregnskap 1993: resultater og metoder, Fiskeristatistikk 1992-1993, egne beregninger for oppdrett.

avgrensingen av, klassifiseringen medfører blant annet at industridelen av næringen ikke omfattes.⁷

Dermed har et fiskeriavhengig fylke som Finnmark i følge klassifiseringen fra 1994 bare én *Fiskerikommune*, Loppa. Store og viktige kommuner i fiskerinæringssammenheng nasjonalt, som for eksempel Eigersund, Ålesund, Vestvågøy, Tromsø og Båtsfjord, er heller ikke klassifisert som *Fiskerikommuner*.

1.3 Verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark

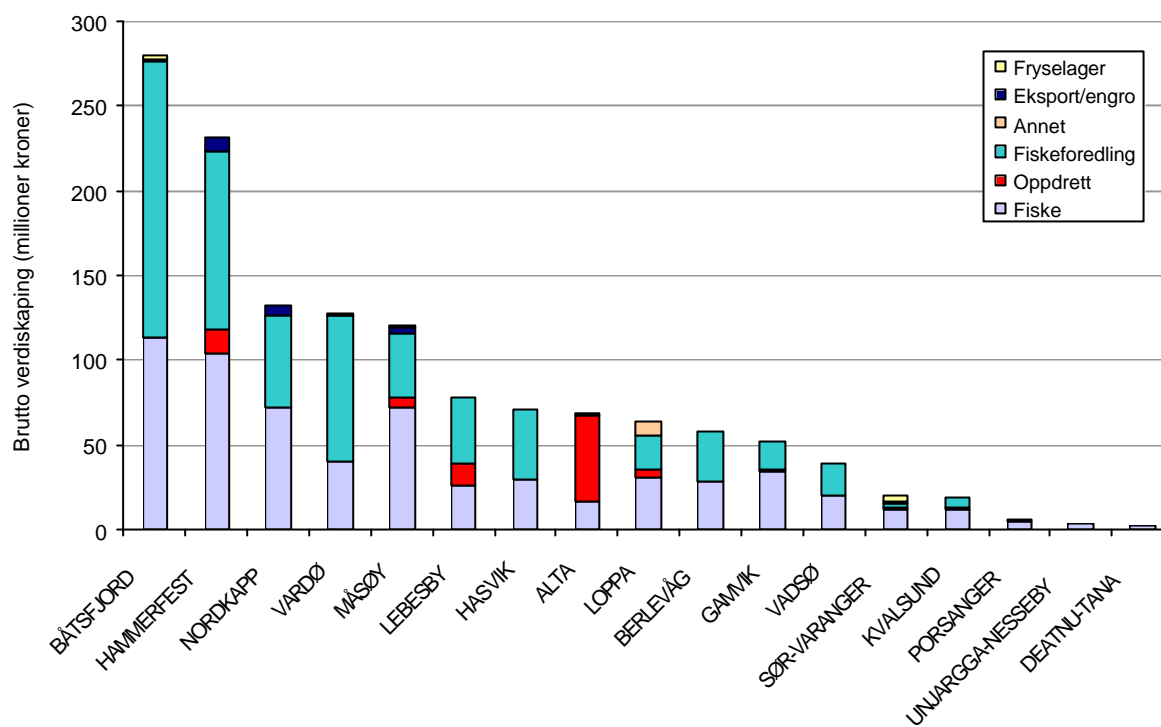
Som vist i forrige avsnitt var verdiskapingen i Finnmark, som eneste fylke, større i fiskeforedlingsleddet enn i fiske og oppdrett i 1993. Nyere tall og beregninger viser imidlertid at dette har endret seg med økt oppdrettsaktivitet og bedre lønnsomhet i fiskeflåten de siste årene. Tall og beregninger for 1998 (se vedlegget side iii) viser at fiske og oppdrett til sammen sto for 52 prosent av verdiskapingen i fiskerinæringen i fylket i 1998. Fiskeindustriens andel av verdiskapingen samme år var, som *Figur 6* viser, om lag 45 prosent, mens andelen fra andre ledd i verdikjeden var 2,5 prosent. Den samlede verdiskapingen i fiskerinæringen i fylket var, som vedlegget viser, nærmere 1,4 milliarder kroner samme år, hvilket utgjorde om lag ni prosent av samlet verdiskaping i norsk fiskerinæring.

Figur 6 Fordeling av verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark i 1998 på sektornivå

En fordeling av verdiskapingen på kommune- og sektornivå viser at Båtsfjord og Hammerfest er de to største kommunene i Finnmark med tanke på verdiskaping i fiskerinæringen, både totalt og for henholdsvis fiske- og fiskeforedlingsleddet. De to kommunene sto i 1998 for henholdsvis 21 og 17 prosent av samlet verdiskaping. Oversikten viser ellers at oppdrettsnæringen bidrar til at samlet verdiskaping i Alta er større enn i fiskeriavhengige kommuner som Loppa, Berlevåg og Gamvik.

⁷ Klassifiseringen som *Fiskerikommune* er basert på forholdet mellom antall sysselsatte i fiske og fangst alene og sysselsettingen i andre sektorer.

Figur 7 Brutto verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark i 1998 (tall i millioner kroner)

2 RÅSTOFFOMSETNINGEN I FINNMARK - HANDELSMØNSTER OG VARESTRØMMER

Handelsmønsteret med fisk kan behandles langs en rekke dimensjoner, fra strukturen i ulike deler av norsk og utenlandsk fiskeflåte, landingsmønster til fiskeflåten, infrastruktur og eiersituasjon i flåten, til markedsplasser og aktører i handelen med råstoff, konkurranse-situasjon og industriens produksjonsstrategier. Vi vil i det følgende berøre deler av disse, med vekt på hovedtrekkene i råstoffhandelen generelt og Finnmark spesielt, og de utviklingstrekk som spesielt berører og utfordrer fiskerinæringen i Finnmark. Oversikten og presentasjonen er imidlertid ikke ment å være en fullstendig analyse og gjennomgang av alle problemstillingene innenfor det vi har kalt handelsmønster med råstoff.

2.1 Endringer i landingsmønster av fisk og internasjonalisering av råstoffmarkedet

Fiskefeltene i Barentshavet og kysten utenfor Finnmark representerer i dag de viktigste fangstområdene for den norske fiskeflåten når det gjelder torskefisk, reker og lodde.

Over 50 prosent av torskeartet fisk landet av den norske havfiskeflåten har de siste årene blitt fisket i Barentshavet og utenfor Finnmark. Også for kystflåten har Finnmarkskysten stor betydning. Av denne flåtens fangst av torskeartet fisk har rundt 30 prosent blitt fisket på kysten av Finnmark. De samme områdene er også viktige fiskefelt for den nordvest-russiske fiskeflåten og for en betydelig flåte av fartøyer fra tredjeland med fiskerettigheter i Barentshavet og rundt Spitsbergen.

Utgangspunktet for deler av denne rapporten har vært endringene som skjer i omsetningen av råstoff i Finnmark, og spesielt i forhold til leveransene fra havfiskeflåten og utenlandsk (russisk) flåte. Disse endringene berører imidlertid ikke bare Finnmark – fiskeindustrien i andre regioner er i like stor eller større grad påvirket. Utviklingen er på ulike vis resultater av en gradvis internasjonalisering av handelen med råstoff.

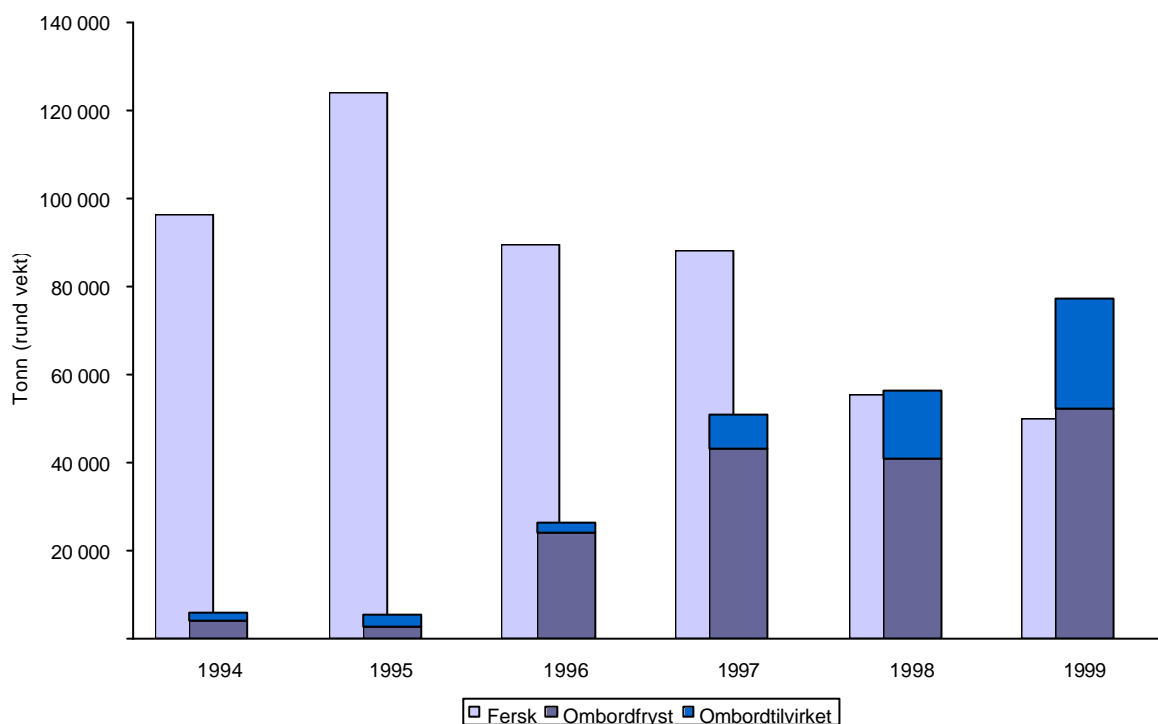
På norsk side har en liberalisering av lovverket som omgir fiskerinæringen, for eksempel praktiseringen av kjøpergodkjenningsordningen, vært med på å "åpne" for et større marked for fangstene fra norske og utenlandske fartøy som blir landet i Norge. Samtidig har fiskesalgslagene arbeidet aktivt med å utvikle omsetningssystemet for å øke verdiskapingen i flåten. I Norges Råfisklag har formidlings- og auksjonssalg fått økt betydning de siste årene. Det samme gjelder til dels også flåtens egenovertakelse og kontraktsalg. Utviklingen innebærer at fangstene legges ut for salg i et større marked, der det i motsetning til tidligere ikke bare deltar norske fiskeindustribedrifter som kjøpere.

En annen viktig drivkraft for endringene i omsetningen av råstoff kan være at balansen mellom tilbud og etterspørsel i fiskemarkedene synes å ha endret seg de siste årene, noe prisoppgangen både på hvitfisk og laks vitner om. Både EU, Japan og USA konsumerer i dag mer sjømat enn man selv har ressursgrunnlag for, samtidig som man har en stor fiskeforedlingsindustri som er blitt stadig mer avhengig av importert råstoff.

Med atlantisk torsk som eksempel, viser *Figur vi* i vedlegget hvor viktig Norskekysten og Barentshavet har blitt for fangstene av torsk. Den langsiktige utviklingen i fisket etter torsk har de siste 30 årene pekt nedover. Reduserte bestander i andre områder førte således til at over 60 prosent av all torsk som ble fisket i Nordøst-Atlanteren ble tatt ved Norskekysten og i Barentshavet i årene 1995 til 1998. Det vil i en slik situasjon være naturlig å forvente at

aktørene i de europeiske hvitfiskmarkedene vier denne regionen økt oppmerksomhet med hensyn til råstofftilgang. Dermed har fiskeindustrien i Norge fått økt konkurranse om råstoffet, både direkte og indirekte.

I første omgang har den direkte konkurransen kommet gjennom handelsforbindelsene mellom nordvest-russiske og andre vestlige aktører. Selv om fiskeindustrien i Norge og i særdeleshet Finnmark har vært de største kjøperne av torskeråstoff fra den nordvest-russiske trålerflåten, har både andre vestlige aktører og norske ikke-industrielle aktørers inntreden i dette markedet påvirket leveransmønsteret.

Figur 8 Russiske fartøys landinger av torsk i Norges Råfisklags distrikt (Kvantum omregnet til rund vekt. Kilde: Norges Råfisklag)

Figur 8 viser at både rundfrysing og tilvirking ombord i den nordvest-russiske flåten har økt kraftig i omfang. I løpet av fem år har de utenlandske torskelandingene i Norges Råfisklags distrikt endret seg fra å bestå av 95 prosent fersk iset fisk til å bestå av 39 prosent fersk fisk, 41 prosent frossen fisk⁸ og 20 prosent ombordtilvirket (frossen filet eller saltfisk). Utviklingen har gått i samme retning i Finnmark, selv om andelen som landes fersk fra utenlandske fartøy ennå er betydelig høyere.

Vestlige aktørers investeringer i fiskefartøy som fisker for russiske rederier, og en tilpasning til den økte etterspørselen etter frosset råstoff fra norsk og annen vestlig fiskeindustri, er viktige forklaringer på denne utviklingen. Dette har igjen sammenheng med strukturen i den nordvest-russiske flåten som grovt forenklet kan deles i tre grupper:

1. Eldre små ferskfisktrålere
2. Eldre og nyere store rundfrysetrålere
3. Nyere fabrikktrålere

⁸ Sløyd og hodekappet fisk frosset i blokk i fiskefartøy utstyrt med fryseri ombord.

Endringene i leveringsmønster er også et resultat av at de eldre små ferskfisktrålere fases ut. Investeringer i ombygging, oppgradering og nye fartøy, enten de skjer i samarbeid med vestlige aktører eller i regi av russiske rederier alene, skjer i stor grad innenfor de to siste fartøygruppene.

I konkurransen om russisk råstoff har vestlige aktører kunnet betale betydelig bedre enn russisk fiskeindustri. De har også kunnet garantere oppgjør for leveransene, og de har bidratt med finansiering for utrustning, ombygging eller nybygg av rundfrysetrålere eller fabrikktrålere, der motytelsen har vært leveranser av fisk fra disse fartøyene. Dette har bidratt til en situasjon der det meste av torsk og hyse fanget av den nordvest-russiske flåten blir landet utenfor Russland.

I dette markedet har ombordfrossen torsk og hyse i perioder oppnådd betydelig høyere priser enn tilsvarende ferskt råstoff. Spesielt har dette vært tilfelle hvis vi sammenligner betalte priser på råstoff fra norsk flåte. *Figur vii* i vedlegget viser at prisene på ombordfrossen fisk fra den norske havfiskeflåten har ligget over prisene på fersk fisk i hele perioden vi har sett på. Størst var forskjellen i 1998 da prisforskjellen på torsk var nærmere 30 prosent i gjennomsnitt for hele året. Kontrollerer vi for forskjell i størrelse og sammenligner prisene på ombordfrossen torsk over 2,5 kilo torsk fra norske autolinebåter med tilsvarende fersk fisk fra garnflåten trer prisforskjellen enda klarere fram, med en premie på fisk fra autolineflåten på hele 45 og 50 prosent i henholdsvis 1997 og 1998. Selv om volumet som omsettes fra garnflåten har vært 7 til 9 ganger større enn volumet fra autolineflåten viser tallene hvilket potensiale det ligger i å sortere og fryse fangstene ombord og selge fisken i et større markedet enn det garnflåten til vanlig opererer i for den enkelte fangsten.

Prisforskjellene har som samme figur viser vært betydelig mindre mellom fersk og frosset råstoff landet av russiske fartøy. Dette kan ha sammenheng med hvordan prisfastsettelsen skjer på fisk som landes fra denne flåten. Avtalene mellom russiske rederier og norske kjøpere baserer seg gjerne på muligheter for prisjustering hver måned, der det gjerne er gjennomsnittsprisene i markedet som brukes som referansepris.

Den nominelle forskjellen i pris mellom norske og russiske landinger, som figuren også antyder, skyldes i hovedsak at de russiske fangstene består av fisk av mindre størrelse enn gjennomsnittet i norske leveranser. Dette bekreftes av *Figur viii* (se vedlegget) når vi sammenligner prisene som er betalt for torsk av samme størrelsesklasse fra norske og russiske fartøy. For en del av leveransene fra russiske fartøy må kjøper i tillegg betale provisjon til agenten for de russiske rederiene, slik at den reelle prisen for fiskeindustrien ligger over gjennomsnittsprisene figurene viser. Det samme vil gjelde for de tilfeller der ikke-industrielle aktører (tradere) er førstehåndskjøper av fangsten, som så selges videre til norsk eller utenlandsk fiskeindustri.

Endringene vi har beskrevet i landingsmønster for den utenlandske flåte har som allerede nevnt sine paralleller i norsk flåte, og spesielt havfiskeflåten. Som *Figur ix* i vedlegget viser har andelen av torsk som landes frosset av norske fartøy i Norges Råfisklags distrikt økt jevnt, fra å utgjøre 6 prosent av landingene i 1994 til nærmere 17 prosent i 1999. Volumet av ombordprodusert filet i norsk flåte blir i hovedsak påvirket av endringer i trålkvotene, selv om deler av autolineflåten har begynt å produsere en del frossen filet ombord. På dette punktet avviker således utviklingen i landingsmønsteret i norsk flåte fra endringene på russisk side. De siste årene har mellom 10 og 12 prosent av de samlede norske fangstene av torsk blitt produsert til frossen filet ombord på fartøy med fabrikk.

Utviklingstrekkene i leveringsmønster og råstoffomsetning de siste årene som berører fiskeindustrien kan sammenfattes som følgende:

- Økt ombordfrysing av fangstene, både i norsk og utenlandsk flåte, og økt ombordproduksjon i norsk autolineflåte og utenlandsk torsketrålerflåte.
- Økt utenlandsk engasjement i nordvest-russisk fiskeflåte. Flåten opprustes, fornyes og drives i samarbeid med vestlige interesser, for eksempel gjennom et økende antall bareboatcharteravtaler via joint-ventures. Over tretti fartøy går nå i bareboatcharter og av disse er to tredjedeler bygd i Vesten. Økt satsing på fabrikkskip.
- Lossing i rom sjø fra russiske fartøy til vestlige fraktestartøy øker. Re-eksport av direktelandet råfisk via nordnorske havner øker.
- Nye store vestlige aktører, både industrielle og ikke-industrielle, har etablert seg i omsetningen av fisk fra fiskeflåten i Barentshavet.
- Nye omsetningsformer som auksjoner, kontraktsalg og egenovertakelser er etablert og omfatter nå rundt 20 prosent av omsetningen i Norges Råfisklag.
- Økt andel av fangstene losses ved nøytrale fryseterminaler. Infrastruktur og service blir stadig viktigere for flåtens valg av lossested.
- Økt industrieierskap i norsk fiskeflåte, der industrien også er kommet inn som minoritetsiere i et betydelig antall kystfiskefartøy.

Endringene som vi ser i handelsmønsteret med råfisk vil bety nye utfordringer for fiskeindustrien i Finnmark på flere områder. Samtidig kan endringene få betydning i regionale og næringspolitiske sammenhenger. Erfaringene fra tidligere viser at endringer i flåte- og infrastruktur har hatt stor betydning også for strukturendringene i fiskeindustrien.

2.2 Landingsmønsteret i Finnmark

Nærheten til ressursene har lenge gitt fiskeindustrien i Finnmark rom til å bygge opp en foredlingskapasitet på torskefisksiden som er basert på et større kvantum enn det som flåten hjemmehørende i fylket kan levere. Fremmedflåten og utenlandske fartøy har dermed fått en svært viktig posisjon som leverandører av råstoff til fylkets fiskeindustribedrifter. At denne flåten har stått for nesten to tredjedeler av leveransene av torskefisk til fiskeindustrien i fylket de siste to årene, illustrerer tydelig hvilke viktige interesser aktørene i Finnmark har av endringer som måtte skje i handelsmønsteret med dette råstoffet.

Som *Tabell 1* viser sto hjemmeflåten for omkring 30 prosent av landingene i fylket i 1999, når fylkets trålere med leveringsforpliktelse også regnes inn. Da er også trålere registrert utenfor fylket, men som leverte i henhold til leveringsforpliktelser til Finnmark, inkludert.⁹

⁹ I 1998 hadde Finnmark 28 fartøyer med torsketrålkonsesjon. Foruten ett fabrikkskip som nå er solgt hadde kun fem fartøy med småtrålkonsesjon (kvotefaktor 0,35 eller mindre) ikke leveringsforpliktelser knyttet til konsesjonene. I tillegg har tre stortrålere registrert utenfor fylket leveringsplikt til Finnmark. (Kilde: Fiskeridirektoratet Region Finnmark).

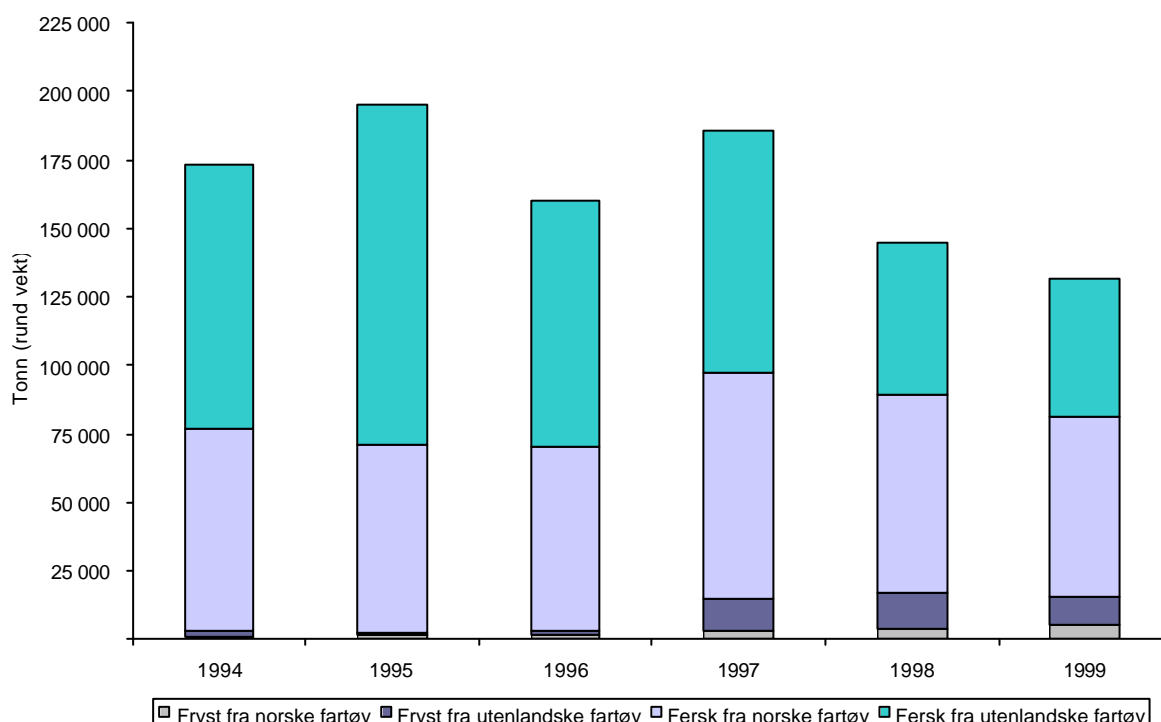
Tabell 1 Ulike fartøygruppers andel av landingene av fisk i Finnmark i 1999 (Kilder: Fiskeridirektoratet, Norges Råfisklag og egne beregninger)

Kystflåten		Havfiskeflåten		Utenlandsk havfiskeflåte		
Hjemme-flåte	Fremmed-flåte	Leveringsforpliktet	Andre	Ferskfisk-trålere	Rundfryse-trålere	Fabrikk-Skip
20%	20%	11%	6%	25%	14%	4%

Førstehåndsomsetningen av torsk fra norsk og russisk flåte til kjøpere fra Finnmark viser at utviklingen også her har gått mot større andel av frosset råstoff, selv om endringene til nå har vært mindre enn det samlede leveringsmønsteret fra norsk og utenlandsk flåte skulle tilsi (se avsnitt 2.1).

En viktig årsak til dette er at andelen av leveransene til Norge fra den russiske ferskfisk-trålerflåten som går til fiskeindustrien i Finnmark har økt betydelig - fra under 60 prosent i 1996 til vel 90 prosent i 1999. Tilgangen på ferskt råstoff fra både norsk og russisk flåte har til nå betydd at industrien i Finnmark i mindre grad har måttet ta i bruk frosset råstoff for å holde produksjonen i gang.

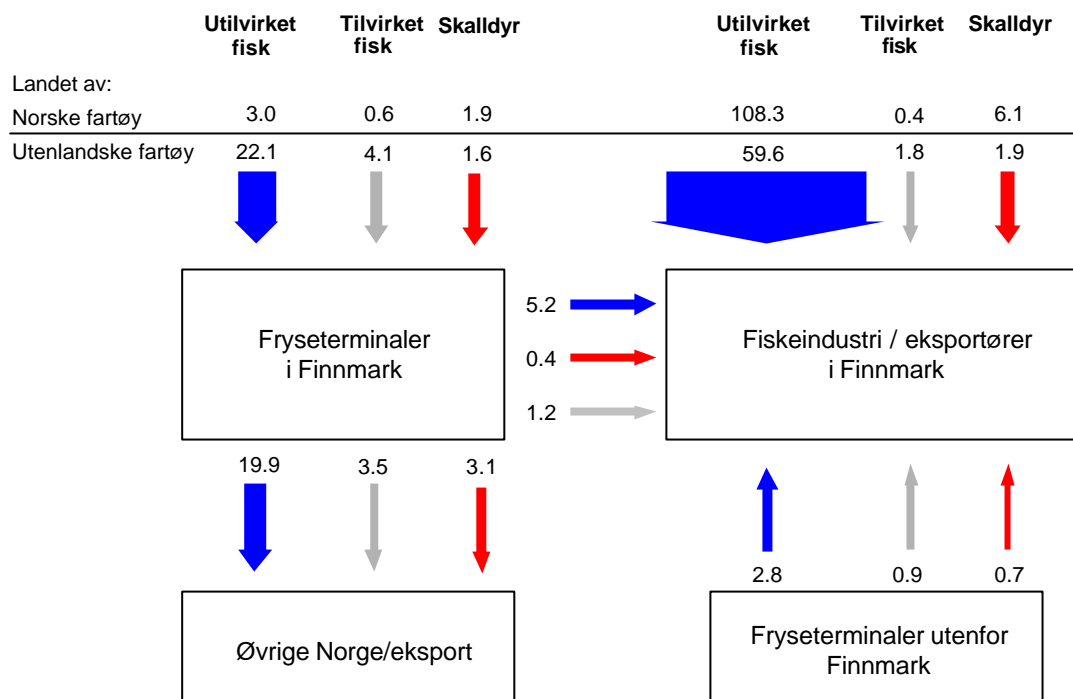
Et annet moment ved leveringsmønsteret av råstoff er endringene som har skjedd på aktørsiden. Med etableringen av nye ”nøytrale”¹⁰ fryseterminaler har både industrielle aktører (fiskeindustri) og ikke-industrielle aktører (handelselskaper/tradere) utenfra etablert seg som kjøpere av fisk landet i Finnmark.

Figur 9 Førstehåndsomsetning av torsk til industriaktører i Finnmark

¹⁰ Med ”nøytral” menes det at fryseterminalen selv ikke opererer som kjøper av fisk fra flåten, men kun tilbyr tjenester relatert til lossing, lagring og videreforsendelse av frossen fisk. En del av de nøytrale terminalene opererer likevel som kjøpere i enkelte tilfeller.

En oversikt over flyten av råstoff landet i Finnmark i 1999 viser at om lag 25 tusen tonn utilvirket fisk (om lag 17 tusen tonn i sløyd hodekappet vekt) ble landet ved de fem fryseterminalene i fylket som var i drift i 1999.

Figur 10 Omsetning av fisk og skalldyr landet i Finnmark i 1999 til kjøper på første hånd. Alle tall i 1000 tonn, omregnet til rund (levende) vekt. (Kilde: Norges Råfisklag)

Som Figur 10 også viser var det meste av dette (88 prosent) landet av utenlandske fartøy. Disse sto også for det meste av ombordtilvirket fisk som ble landet ved fryseterminalene. Totalt utgjorde andelen av utilvirket fisk landet ved fryseterminaler i Finnmark 13 prosent av de totale landingene. 20 prosent av råstoffet landet ved fryseterminalene i Finnmark gikk til kjøpere i fylket, mens det øvrige kvantumet ble kjøpt av aktører utenfor fylket.

I tillegg til råstoff landet i Finnmark kjøpte fiskeindustrien i fylket også råstoff landet ved fryseterminaler utenfor fylket, i første rekke fra Tromsø. Dette kvantumet utgjorde imidlertid bare 1,5 prosent av bedriftenes samlede førstehåndskjøp av råstoff i 1999. Vi kan også anta at en del av råstoffet som kjøpes av handelselskaper eller "tradere" på førstehånd, både i Finnmark og ellers i landet, vil være tilgjengelig for fiskeindustrien i Finnmark. I intervjuer med industrien i Finnmark fremkommer det at en del bedrifter kjøper frosset råstoff fra disse aktørene. Hvor stort volum som i dag tilflyter industrien i Finnmark via dette annenhåndsmarkedet har det imidlertid vært vanskelig å få en oversikt over. Dette betyr at den reelle vareflyten fra fryseterminalene og ut av fylket sannsynligvis er noe lavere enn de 20.000 tonn som fremkommer av figuren.

For reker utgjorde landingene ved fryseterminaler 30 prosent av de totale rekelandingene i Finnmark i 1999. Norske fartøy sto for over halvparten av disse leveransene. Også her gikk det meste av råstoffet til kjøpere utenfor Finnmark.

Ser vi nærmere på aktørene på førstehånd i Finnmark viser Tabell 2 at 86 prosent av fiskeråstoffet omsatt i 1999 gikk til industrien i fylket. Utover sei kjøpt av fabrikkskip under seinotfisket, fordelte det øvrige kvantumet seg på fiskeindustribedrifter og handelselskaper fra andre fylker. Størstedelen av kvantumet som kjøpes av aktørene utenfor Finnmark antas å

være knyttet til underliggende langsiktige kontrakter eller avtaler mellom rederi og kjøper. Dette gjenspeiles til en viss grad av fordelingen i volum mellom disse aktørene. I følge Norges Råfisklag var det henholdsvis rundt 15 og 20 industribedrifter og handelsselskaper utenfor fylket som kjøpte råstoff i Finnmark i 1999. I begge grupper sto de tre største aktørene for over 85 prosent av kvantumet.

Tabell 2 Landinger av bunnfisk og skalldyr i Finnmark i 1999. (Alle kvantum omregnet til rund (levende) vekt. Kilde: Norges Råfisklag)

		Utilvirket fisk		Utilvirket skalldyr		Tilvirket fisk	
		1000 tonn (rundvekt)	Andel	1000 tonn	andel	1000 tonn (rundvekt)	andel
Leverandør	Norsk fiskeflåte	119.4	59 %	8.0	70%	1.0	15 %
	Utenlandsk fiskeflåte	81.7	41 %	3.4	30 %	5.9	85 %
	Sum landet i Finnmark	201.1	100 %	11.4	100 %	6.9	100 %
Landingssted	Fiskeindustrien	167.9	84 %	8.0	70 %	2.2	32 %
	Fryselager/fryseterminal	25.1	12 %	3.4	30 %	4.7	68 %
	Fabrikkskip (sei)	8.1	4 %	0.0	0 %	0.0	0 %
Kjøper på første hånd	Industriaktører i Finnmark	172.8	86 %	8.4	74 %	2.9	42 %
	Ikke-industrielle aktører i Finnmark	0.3	0 %	0.0	0 %	0.5	7 %
	Industriaktører utenfor Finnmark	8.7	4 %	3.0	26 %	0.8	12 %
	Ikke-industrielle aktører utenfor Finnmark	11.1	6 %	0.0	0 %	2.2	32 %
	Norske fabrikkskip (sei)/egenovertagelse	8.1	4 %	0.0	0 %	0.5	7 %

Endringene i førstehåndsomsetningen innebærer at nærhet til fiskefeltene eller flåtens valg av lossested ikke lengre er ensbetydende med at råstoffet går til lokale kjøpere. Men selv om deler av råstoffet som bringes på land i Finnmark nå kjøpes av aktører utenfor fylket og dette kvantumet har økt fra å utgjøre omtrent null til 10 prosent av førstehåndsomsetningen i løpet av tre - fire år, så har endringene vært betydelig større lengre sør. Som *Figur x* i vedlegget viser ble over en tredjedel av kvantumet av utilvirket fisk landet i Troms i 1999, landet til de tre fryseterminalene i Tromsø. Av dette ble det meste kjøpt av aktører utenfor fylket. Totalt gikk nærmere 30 prosent av totalkvantumet av utilvirket fisk til industribedrifter eller handelsselskaper utenfor Troms. Fryseterminalene i Tromsø er også blitt et viktig lossested for fabrikktrålerflåten, og da særlig utenlandske fartøy. Russiske fabrikkskip sto for omkring 90 prosent av dette kvantumet, mens de øvrige utenlandske landingene kom fra britiske fartøy.

Totalt ble det landet nærmere 90.000 tonn (rundvekt) utilvirket fisk ved fryseterminalene i Nord-Norge i 1999. Som Tabell 3 viser ble det meste losset ved terminalene i Øst-Finnmark og Troms. Ved de tre anleggene i Nordland (Sortland, Leknes og Stamsund) utgjorde leveranser fra norske fartøy det meste av kvantumet av utilvirket fisk, mens utenlandske fartøy sto for en stor andel av landingene av reker og ombordprodusert fisk.

Tabell 3 Fisk og reker landet ved fryseterminaler i 1999. Mengde i 1000 tonn. (Alle kvantum omregnet til rund (levende) vekt. Kilde: Norges Råfisklag)

	Flåte	Utilvirket fisk	Tilvirket fisk	Reker	Totalt
Øst-Finnmark	Norske	2,9	0,5	0,4	3,8
	Utenlandske	21,9	3,2	0,4	25,5
	Totalt	24,8	3,7	0,8	29,3
Vest-Finnmark	Norske	0,1		1,4	1,6
	Utenlandske	0,1	1,0	1,3	2,4
	Totalt	0,3	1,0	2,7	3,9
Troms	Norske	24,6	4,0	8,6	37,2
	Utenlandske	24,9	19,7	3,3	47,8
	Totalt	49,5	23,6	11,9	85,0
Nordland	Norske	11,4	2,5	0,8	14,7
	Utenlandske	2,6	3,9	1,5	14,7
	Totalt	14,1	6,3	2,3	14,7
Totalt Nord-Norge	Norske	39,1	7,0	11,2	57,3
	Utenlandske	49,6	27,6	6,4	83,7
	Totalt	89,3	34,6	17,7	141,6

Et annet moment ved råstoffhandelen med fisk er konkurransesituasjonen internasjonalt vis a vis råstoff fra den russiske flåten, som er en så viktig råstoffleverandør til fiskeindustrien i Finnmark. Store europeiske fiskeindustriaktører, som Royal Greenland, IFPC (Icelandic Freezing Plants Corporation), YoungsBluecrest og andre, nå er direkte eller indirekte engasjert i handelen med russisk flåte i Barentshavet.¹¹

Tabell 4 Russiske fartøyers landinger av torsk i Norge og registrert import av torsk (*gadus morhua*) til EU, Færøyene og Island fra Russland. Alle kvantum omregnet til rund vekt (levende vekt). Tall i 1000 tonn.

Import og landinger	Tilstand	Kilder	1995	1996	1997	1998	1999
Norge	fersk		112	95	86	50	51
	frossen	Statistisk	28	37	55	59	64
	filet/saltfisk	Sentralbyrå, fiskesalgslagene	5	9	9	17	25
	totalt		145	141	150	126	141
Danmark	frossen/fersk		20	21	25	21	18
Island	frossen		20	20	17	15	10
Færøyene	frossen		10	2	3	5	6
Portugal	frossen	Eurostat/EFF	31	45	37	23	17
UK	frossen		20	27	27	24	26
Spania	frossen		2	4	1	1	1
Sverige	frossen		1	1	1	1	1
Nederland	frossen		3	1			
Sum import til EU og landet i Norge ¹²			252	263	262	215	222
Fisket av russiske fartøy			296	305	313	244	208
Andel landet i Norge			49 %	46 %	48 %	52 %	68 %
Andel landet i Finnmark			27 %	18 %	22 %	30 %	35 %

¹¹ Royal Greenland er engasjert gjennom Royal Ryba som opererer to fabrikktrålere russisk fiske på bareboat-charter og gjennom Royal Greenland Norge/Rekeindustri Rolla Seafood. IFPC er deleier i Scandsea AB som har flere frysetrålere på bareboatcharter samt salgssavtaler med andre trålere. IFPC er også etablert med eget salgsselskap i Norge. YoungsBluecrest (United Biscuits) har eierandeler i Gamvikbruket AS.

Norsk fiskeristatistikk og europeisk importstatistikk viser at andelen av russiske fartøyers fangst av torsk som landes i norske havner har økt etter som torskekvotene og fangstene av torsk er redusert. Det totale kvantumet landet i Norge har vært forholdsvis stabilt de siste fem årene. Derimot har det, som vi tidligere har vist, skjedd en dreining i landingene fra fersk til frossen og ombordprodusert torsk. Tallene i *Tabell 4* viser videre at andelen av de russiske fangstene av torsk i Barentshavet som landes i Finnmark ble doblet fra 1996 til 1999.

De største konkurrentene til norsk fiskeindustri om torskeråstoff fra den russiske fiskeflåten har til nå har vært fiskeindustri i Storbritannia, Danmark og Portugal. Eksporten til Portugal er kraftig redusert de siste årene, noe som trolig kan forklares med at gjennomsnittsstørrelsen på torsken som fiskes er redusert betydelig i perioden, mens klippfiskprodusentene gjerne etterspør større fisk. Derimot har filetindustrien i Danmark og i Storbritannia i stor grad opprettholdt sitt volum av importert russisk torsk.

Samtidig antyder uoverensstemmelser¹² mellom norsk statistikk og EU-statistikk at en betydelig andel av landingene i Norge blir re-eksportert til land i EU. Dette gjelder mesteparten av ombordtilvirket torsk og mer enn 25 prosent av kvantumet av utilvirket torsk.

2.3 Industristruktur i Finnmark og eksport av fersk og frossen fisk

Aktører i og rundt fiskerinæringen i Finnmark har lenge uttrykt uro over en tilsynelatende tiltagende eksport av ubearbeidet fisk, noe som medfører at sysselsetting og verdiskaping som kunne ha funnet sted i industrien i Finnmark i stedet skjer utenfor fylket eller landet.

Samtidig har det vært mer uklart hvor store kvantum det dreier seg om, hvem aktørene er og hva som er de bakenforliggende forklaringene til at denne handelen synes å øke. Som forrige avsnitt viser er én del av varestrømmen knyttet til landinger av frossen fisk ved fryseterminalene som kjøpes av aktører utenfor fylket. Denne omsetningen synes i stor grad å være basert på etablerte avtaler mellom utenlandske fartøy og kjøperne.

Den andre delen av varestrømmen er fisk som går gjennom bedriftene i Finnmark, og som selges fersk eller frossen utilvirket videre til bedrifter i andre fylker eller til eksport. Hvilke produkter fiskeindustrien i en region produserer og eksporterer gjenspeiler mange forhold. Råstoffbase, flåtestruktur, infrastruktur, teknologi og kompetanse er noen. To andre sentrale forhold, som også er knyttet til de foran nevnte, er industristrukturen i regionen og konkurransesituasjonen for denne industrien.

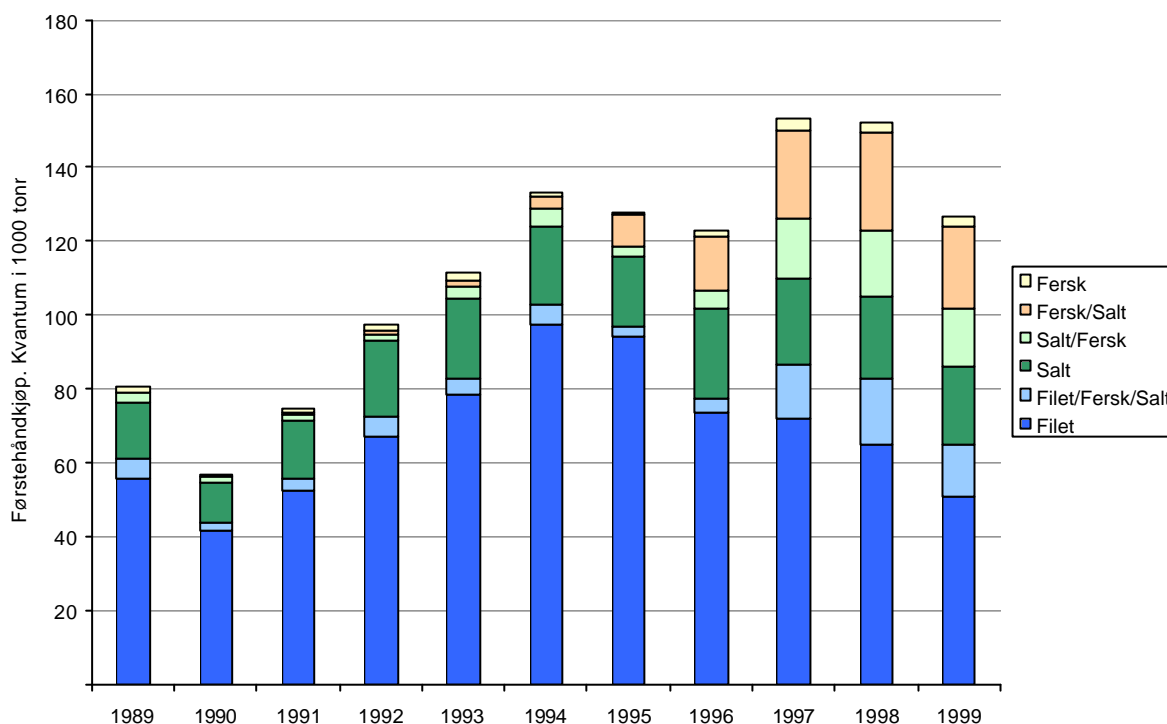
Fiskeindustrien i Finnmark har siden 1960-tallet vært dominert av filetindustrien. Bakgrunnen for strukturendringene og filetindustriens vekst i perioden 1950-1970 skal vi la ligge her. Den generelle strukturutviklingen i norsk fiskeindustri etter 1980, med sterk reduksjon i antall små bedrifter med i hovedsak konvensjonell produksjon (salting og tørking), bidro også til at filetindustrien i Finnmark fikk den store betydningen den har for verdiskaping og sysselsetting i fylket.

¹² Det er store uoverensstemmelser mellom norsk eksportstatistikk og EU's importstatistikk. Avvikene innebærer at registrert eksport fra land A til land B ikke alltid korresponderer med registrert import til land B fra land A. Det kan være flere forklaringer til dette, som for eksempel a) bruk av feil kode i eksportdokumentene for vare eller bestemmelsesland, b) reeksport eller transittering, c) bruk av opphavsland i Eurostat's statistikk vedrørende EU's import fra tredjeland. Følgelig vil summen av EU og ikke-EU-land sin import av torsk fra Russland ikke nødvendigvis stemme overens med reell russisk eksport.

Konkurransesituasjonen, både i råstoff- og ferdigvaremarkedet, har samtidig bidratt til at fiskeindustrien i Finnmark i perioder har hatt svært svak inntjening, noe de mange konkursene i perioden 1985-1995 vitner om.

Utviklingen i industristruktur de senere årene kan sees på som et resultat av både industristrukturen slik den utviklet seg fram til 1990, og konkurransesituasjonen slik den har utviklet seg etter dette.

Hvis vi foretar en grov inndeling av fiskeindustribedriftene i Finnmark i ulike segmenter etter hvilken produksjonsstrategi bedriftene har hatt kan vi skape ett bilde av hvordan industristrukturen har endret seg.

Figur 11 Førstehåndskjøp av råstoff i ulike produksjonsstrategisegmenter i fiskeindustrien i Finnmark (Kvantum i levert vekt. Kilder: Norges Råfisklag, egne kilder og beregninger)¹³

Figur 11 viser hvordan den samlede førstehåndsomsetningen av råstoff har utviklet seg for ulike strategisegmenter det siste tiåret.¹³ Den mest fremtredende utviklingen er en kraftig vekst i segmentet av bedrifter som har som strategi å pakke ferskfisk i kombinasjon med enten saltfiskproduksjon eller filetproduksjon siden 1995. Mange av disse er bedrifter som la om fra en mer rendyrket filetproduksjon til en produksjon med betydelig større grad av ferskfismpakking. Dette skjedde rundt 1995 da lønnsomheten i filetindustrien i Finnmark var svært dårlig, med store tap i enkeltbedrifter og flere konkurser. Samtidig var 1995 og 1996 også preget av svak lønnsomhet i saltfiskproduksjonen.

¹³ Inndelingen av bedriftene må sees på som omtrentlig og er gjort ut fra data fra *Driftsundersøkelsene i fiskeindustrien* for 1989 og utover, bedriftsintervjuer, "Norsk fiskeindustri. Bedriftsoversikt 2000" av Norsk Fiskerinæring AS (1999) og annet tilgjengelig relevant materiale. Anvendelsen nevnt først representerer viktigste aktivitet. Anvendelse til henting inngår i vår inndeling under salting. Inndelingen og fordelingen av volum gjenspeiler ikke nødvendigvis den reelle produksjonen i bedriftene det enkelte år. For eksempel har filetindustrien enkelte år eksportert betydelige mengder ferskfisk på grunn av kapasitets- eller konkurransesituasjonen. Likeledes har en stor del av ferskfiskomsetningen i en del av bedriftene som er plassert i fersksegmentene gått til omliggende filetindustri i Finnmark for filetproduksjon.

Bedriftene i filetindustrien sto overfor flere utfordringer hvis man skulle forfølge samme strategi videre:

- store investeringsbehov i nye linjer og oppgradering av anlegg hvis lønnsom filetproduksjon skulle skapes
- svak egenkapital og kapitalbase
- utsikter til fortsatt svak lønnsomhet i filetproduksjon
- overkapasitet i filetindustrien og begrenset tilgang på stabil arbeidskraft

Løsningen en del av disse bedriften valgte var å redusere filetproduksjonen delvis eller helt, konsentrere produksjonen av saltfisk og eventuelt filet til kun det råstoff som ga best lønnsomhet og pakke øvrig råstoff for ferskfiskmarkedene. Resultatet var at registrert anvendelse¹⁴ til ferskpakking økte, noe *Figur xi* i vedlegget tydelig viser, fra rundt 10 prosent av totalkvantumet før 1996 til i overkant av 25 prosent de siste tre årene.

I 1999 var om lag 50 bedrifter hjemmehørende i Finnmark aktive som kjøpere av fisk innenfor Råfisklagets omsetningssystem. Av disse kjøpte 44 fisk over egen kai. Til sammen gikk nærmere 176.000 tonn råstoff til disse bedriftene.

Med utgangspunkt i inndelingen av bedriftene i ulike produksjonsstrategisegmenter og ut fra kildene nevnt i *footnote 13* har vi gjort et anslag av hvor stor del av råstoffkjøpet i de ulike segmentene som pakkes og selges ferskt eller frossen. *Tabell 5* viser de ulike segmentene, deres samlede råstoffkjøp (på første hånd) og andel av råstoffet som selges videre ferskt eller frossen uten særlig tilvirkningsgrad.

Tabell 5 Grupper av fiskeindustribedrifter i Finnmark etter type, 1999¹⁵. Antall, totalt råstoffkjøp og andelen ubearbeidet fisk som selges. (Kvantum omregnet til rund vekt)

Type bedrift (Produksjonsstrategi)	Antall	Råstoffkjøp 1999 (1000 tonn)	Andel av råstoffkjøp som pakkes for videresalg
Filetproduksjon	14	75	6 %
Filetproduksjon/Ferskfiskpakking	3	13	30 %
Ferskpakking/Saltfisk	5	29	65 %
Saltfisk	12	41	11 %
Saltfisk/Ferskfiskpakking	3	13	43 %
Andre aktører	7	5	100 %
Sum	44	176	25 %

Tabellen viser at den største grupperingen i Finnmark med tanke på samlet råstoffkjøp er filetindustrien. Deretter følger saltfiskprodusenter og bedrifter som kombinerer salg av fersk fisk med saltfiskproduksjon. Andelen som sendes ubearbeidet videre varierer sterkt avhengig av den primære utnyttelsen av råstoffet, og vi ser at om lag en fjerdedel av alt råstoff som kjøpes på første hånd ble solgt videre ferskt eller frossen i 1999. Dette samsvarer for øvrig godt med den samlede statistikken for anvendelse omtalt foran og vist i *Figur xi* i vedlegget. Samtidig er det viktig å være oppmerksom på det allerede nevnte forholdet at en del av råstoffet som kjøpes av bedriftene, spesielt mindre konvensjonelle bedrifter i Vest-Finnmark, selges til andre industribedrifter i fylket der det videreføres. Selv om tallene således ikke representerer netto flyt av råstoff ut av fylket, antyder eksporttallene at det reelle volumet likevel lå rundt 45.000 tonn (31.000 tonn sløyd vekt), eller rundt 25 prosent av samlet

¹⁴ Anvendelse registrert på sluttseddel. Erfaringen er at reell anvendelse kan avvike betydelig i mange bedrifter.

¹⁵ En sentral forutsetning for beregningene i tabellen er at anvendelsesfordelingen ikke endres vesentlig fra 1998 til 1999.

råstoffkjøp. I tillegg kommer kvantumet på 20.000 tonn (rund vekt) som gikk til førstehåndskjøpere fra andre fylker (via fryseterminalene).

For å ta rede på beveggrunnene for at enkelte bedrifter sender råstoffet ubearbeidet videre, tok vi kontakt med et utvalg produsenter i Finnmark.¹⁶ Bedriftene vi intervjuet mottok til sammen vel 70 prosent av råstoff som gikk til industrien i fylket. Andelen av råstoffet som gikk ubearbeidet ut i disse bedriftene var på ca 20 prosent.

Spørsmålene som ble stilt var følgende:

- Hvor går det råstoff som bedriften i dag ikke foredler selv, og hva kjennetegner råstoffet?
- Hvilke faktorer har størst betydning for at fisken selges videre fersk eller frossen?
- Hva ville det kreve for å være i stand til å nyttiggjøre seg alt råstoff som landes?

Før svarene gjennomgås vil vi igjen minne om at en del av det råstoff som sendes videre går til andre produsenter i Finnmark. Blant annet eksisterer det i Båtsfjord et formelt samarbeid, der utveksling av råstoff bedrifter imellom antakeligvis skjer i større utstrekning enn hva som samlet sendes ubearbeidet ut fra Båtsfjord. Andre tilpasninger er velfungerende symbioser mellom filet- og saltfiskbedrifter, der råstoff uegnet i en produksjonsprosess utveksles mellom bedriftene.

Hva sendes ubearbeidet ut fra de intervjuede bedriftene?

Av de 21 spurte er det en som sender alt videre, og tre svarer at all fisken ivaretas på bruket. En tredje sender fisk videre fordi leveransene per i dag ikke er store nok til å starte opp produksjonsapparatet. For de resterende er det ulik tilpasning med tanke på fisk som sendes videre ubearbeidet, og de fleste oppgir mer enn ett motiv for at fisken sendes bort. Svarene fordelte seg som følger (i prioritert rekkefølge med antall svar i parentes):

	Svar
Overskudd av fisk i perioder, som bedriften ikke har kapasitet til å håndtere	13
Fisk av feil størrelse (stor fisk til filetprodusenter eller småfisk til saltfiskprodusenter) som ikke gir den lønnsomhet som bedriften krever	9
Bifangstleveranser (eks. blåkveite, uer, steinbit mm.)	8

Hva er de viktigste årsakene til at fisk sendes ubearbeidet videre?

Den viktigste årsaken til at råstoff sendes ut synes å være kapasiteten ved den enkelte bedrift. Det er i alle fall det motivet som nevnes hyppigst, av over halvparten av bedriftene. En bedrift viste til at produksjonskapasiteten er for stor til å starte produksjon på de små kvanta som for tiden leveres. Ti bedriftsledere viser til at det råstoffet som sendes ubearbeidet ut av bedriften er av en slik art at det er uegnet i de produksjonsprosessene som bedriften behersker/utnytter, mens åtte peker på lønnsomhetsbetraktninger som årsak til at det ikke prosesseres. En av disse sender det videre av likviditetshensyn, for å ha råd til å skaffe bedre tilpasset råstoff i neste omgang. En siste peker på at det eneste råstoff som går ubearbeidet ut av bedriften, byttes bort med en annen bedrift, for å skaffe bedre tilpasset råstoff.

¹⁶ Per telefon ble 21 bedriftsledere intervjuet i tidsrommet 30. mars - 14. april.

Oppsummert er disse de viktigste årsakene til at fisken sendes videre:

	Svar
Kapasitetsforhold ved bedriften, sesongsvingninger i fiskeriene	11
Fisk som ikke inngår i bedriftens strategi for foredling (uegnet størrelse/art)	10
Lønnsomhetsbetraktninger (bedre lønnsomhet å sende ut enn å produsere selv)	8

Hva skal til for at mer/alt av landingene bearbeides?

Den hyppigst nevnte faktoren av bedriftslederne med tanke på merutnytting av råstoffet, er at bedriftene måtte hatt større kapasitet, som nevnes av 14 av dem. To sier sogar at de måtte hatt større overkapasitet for å kunne beherske toppene i sesongen, og fem presiserer at større kapasitet er helt uaktuelt eller umulig. Sju hevder at investeringer i produksjonsutstyr måtte foretas (tre viser til at antall produksjonslinjer ville måtte utvides) mens tre sier at tilgangen på arbeidskraft ville måtte øke. Tre sier det er uaktuelt med ytterligere bearbeidingsgrad (ettersom alt råstoff ivaretas), mens tre andre sier at det ikke skal så mye til for å bearbeide mer av råstoffet, men at bedriften ikke har tradisjon for å prosessere alle mulige fiskeslag. To av disse peker på markedskunnskap som en sentral variabel.

	Svar
Kapasitet	14
- Herav behov for investeringer i produksjonsutstyr	7
- Herav behov for mer arbeidskraft	4
Krever lite, men bedriften har ikke tradisjon for å ivareta all fisk som landes	3
Uaktuelt ettersom alt ivaretas	3

En del av bildet som er vanskeligere å få frem er betydningen av forskjellene i produksjonsstrategi. De bedriftene som har salg av fersk eller frossen fisk som en viktig del av sin produksjonsstrategi har, som vi viste i *Figur 11*, hatt kraftig økning i råstoffkjøp siden 1996. Disse bedriftene har valgt sin strategi både ut fra et sett av kapasitets- og mulighetsbetraktninger (anlegg, produksjonslinjer, tilgang på arbeidskraft) og egen kompetanse og lønnsomhetsbetraktninger. Sett i lys av den økonomiske turbulensen mange av disse bedriftene har opplevd og konkursene som har rammet industrien i Finnmark det siste tiåret kan valg av strategi også sees på som et spørsmål om overlevelse for disse bedriftene. Ambisjonene i disse bedriftene synes likevel å være at bedriftene på sikt skal bearbeide mer av råstoffet selv, men der en virksomhet i retning av tradisjonell produksjon av frossen filet (produksjonsmiks av IQF og blokkprodukter) ikke synes å være ett alternativ.

Til hvilke markeder går fersk eller frossen fisk fra Finnmark?

Materialet fra intervjuene med bedriftene gjør det ikke mulig å lage noen fullstendig oversikt over hvilke type markeder fersk eller frossen fisk fra bedriftene i Finnmark selges til eller hvilke typer aktører som er kjøpere. En del av bedriftene håndterer alt salg og eksport selv, men en betydelig del av eksporten skjer via agenter eller gjennom andre eksportører, noe som også har gjort det vanskelig å få en god oversikt.

Videre opererer noen bedrifter med faste kunder både innenlands og i utlandet, mens andre ikke har noe etablert kundeforhold til mottakerne av fisken.

Selv om variasjonene fra bedrift til bedrift er store, er svarene fra de fleste bedriftene at størstedelen av det som pakkes og selges videre, ut over det som utveksles mellom bedriftene lokalt, går til eksport. Imidlertid er det variasjoner fra år til år, spesielt når man har godt fiske

utenfor kysten av Finnmark samtidig som fisket er labert i andre regioner i Nord-Norge, der råstoff fra Finnmark selges til både konvensjonell fiskeindustri og filetindustri i Troms og Nordland.

Ferskfisk som eksporteres går både til fiskeforedlingsindustrien og til ferskfiskmarkedene i EU og i første rekke til England, Frankrike, Danmark og Tyskland. Heller ikke her har det vært mulig å få noen god oversikt over fordelingen av fiskeeksporten fra Finnmark. Flere av bedriftene poengterer at de i hovedsak eksporterer ferskfisken til ferskfiskmarkedene eller direkte til ferskfiskgrossister i Europa, og ikke til det man oppfatter som konkurrerende fiskeindustri. Det kan diskuteres om dette har noen betydning for konkurransesituasjonen for fiskeindustrien i Finnmark. Det meste av denne fisken vil uansett videreføres og selges som ferske eller frosne bearbejdede produkter til europeiske konsumenter, produkter som i et større perspektiv konkurrerer med ferdigvarer også fra fiskeindustrien i Finnmark.

Omfanget av eksporten av fersk og frossen fisk

En oversikt over omfanget av fersk og frossen fisk fra Finnmark må baseres på eksportstatistikk. Samtidig har kildene som eksportstatistikken bygger på, og statistikken selv, store begrensninger i forhold til å få frem opprinnelsen for vareeksporten på fylkesnivå. Dette illustreres av *Figur xii* i vedlegget, der det fremgår at rundt 15 prosent av eksporten ikke kan henføres til ett opprinnelsesfylke. Samtidig antyder tallene en viss systematisk skjevhet i statistikken. Ett eksempel på dette er at den direkte eksporten av fisk med opprinnelse i Finnmark i 1998 utgjorde i underkant av syv prosent av samlet norsk eksport av fisk, mens Finnmarks andel av verdiskapingen i fiskerinæringen var på rundt ni prosent.

Materialet eksportstatistikken bygger på gir to alternativer for å se på den regionale fordelingen av eksporten av fisk, etter registrert opprinnelsesfylke eller etter tollsted. Statistikk for utførsel av fersk og frossen torsk (*Tabell 6* og *Tabell ii* i vedlegget) viser at utførsel etter opprinnelsesfylke er om lag 35 prosent større enn utførsel over tollsteder i Finnmark.

Tallene for 1999 kan oppsummeres som følgende:

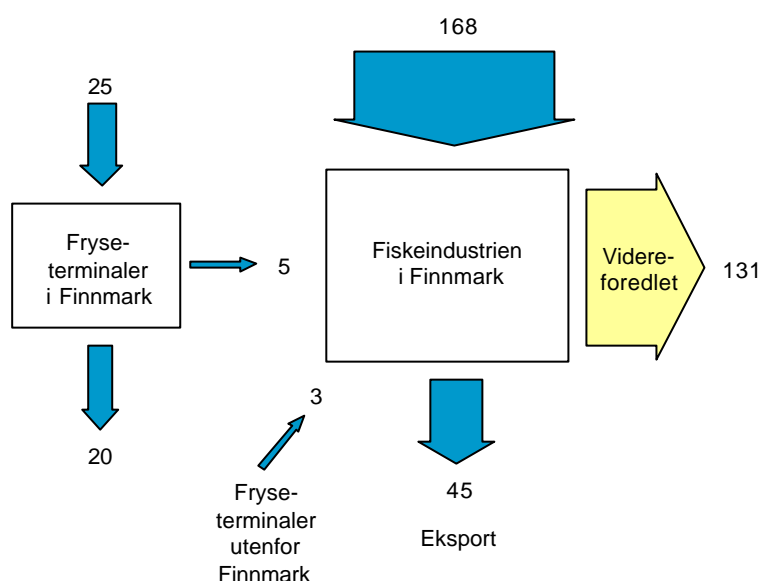
- Minst 17.200 tonn (26.000 tonn rund vekt) utilvirket torsk fra Finnmark eksportert
- Minst 70 prosent av eksportert fersk torsk har sin opprinnelse i Finnmark
- Minst 12 prosent av eksportert frossen torsk har sin opprinnelse i Finnmark
- Eksporten av fersk torsk utgjorde minst 19 prosent av tilsvarende råstofflandinger til industrien i Finnmark

Tabell 6 Eksport av ubearbejdet torsk etter registrert opprinnelsesfylke. Mengde i 1000 tonn (sløyd vekt). Kilde: Statistisk Sentralbyrå

Opprinnelsesfylke/region	1999		Totalt
	Fersk	Frossen	
Finnmark	14 084	3 132	17 216
Troms	521	4 344	4 865
Nordland	838	4 022	4 861
Sør-Norge	2 194	9 657	11 851
Ukjent fylkesopprinnelse	10	36	45
Produsert i utlandet/direkte transitt	987	3 753	4 740
Norske varer fra flere fylker	1 033	717	1 751
Totalt	19 669	25 663	45 332

Vi kan anta at nærmere 70 prosent av eksporten av fersk hyse også har sin opprinnelse i Finnmark (= 11.000 tonn rund vekt). Vi antar videre at 85 prosent av fisk som uer, steinbit og flatfisk eksporteres fersk eller frossen¹⁷ (= 8.000 tonn rund vekt) og at minst 20 prosent av seien som bedriftene i Finnmark kjøpte ble eksportert fersk utilvirket (= 4.000 tonn rund vekt). Til sammen kan vi da anslå eksporten av fersk og frossen fisk fra industrien i Finnmark i 1999 til rundt 45.000 tonn rund vekt, eller om lag 31.000 tonn i sløyd og hodekappet.

Ser vi på vareflyten av råfisk alene og utvider tidligere viste *Figur 10* (se side 14) med kvantumet råstoff som fiskeindustrien eksporterer eller videreforedler, så kan vareflyten i Finnmark i 1999 illustreres som vist i *Figur 12*. Vi har i figuren antatt at kvantumet som kjøpes av aktører utenfor Finnmark via fryseterminalene i fylket ikke selges videre til industrien i fylket. Basert på denne antagelsen ble om lag en tredjedel utilvirket fisk landet i Finnmark i 1999 solgt til bearbeiding utenfor fylket eller ferskfiskmarkedet gjennom de to kanalene vi har sett på.

Figur 12 Vareflyt av utilvirket fisk i Finnmark i 1999. Kvantum omregnet til rund vekt.

2.4 Hvilket potensiale representerer det råstoff som går ut av fylket for sysselsetting, verdiskaping og lønnsomhet i fiskeforedlingsindustrien?

Som vi har vist går det betydelige mengder av råstoff, eller hva vi har benevnt med utilvirket fisk, ut av Finnmark, både gjennom fiskeindustrien og via fryseterminalene i fylket. På industrisiden er det to viktige forhold som ligger til grunn for bedriftenes eksport av "råstoff": produksjonskapasitet og lønnsomhetsbetraktninger. Dette gjelder stort sett uten hensyn til hvilken produksjonsstrategi bedriftene har. Stort sett alle bedriftene selger videre fisk som man ikke selv kan finne nødvendig lønnsom anvendelse for. Fordi bedriftene har ulik strategi, produksjonsteknologi, kapasitet og produksjons- og markedskompetanse, varierer også omfanget av "utførselen" av utilvirket fisk.

Sysselsetting og verdiskaping må betinges av lønnsomhet uansett bedrift. Det vil si at bedriften også er i stand til å betale sine ansatte, fornye realkapitalen og forrente egen-

¹⁷ Tilsvarende andelen av uer, steinbit og flatfisk som eksporteres ubearbeidet fersk eller frosset.

kapitalen. Høy sysselsetting og verdiskaping er således ikke synonymt med lønnsomhet eller fortjeneste.

Det råstoffet som i dag eksporteres fra Finnmark representerer i følge bedriftenes vurdering ikke tapt fortjeneste slik bedriftene i dag har organisert seg. Derimot representerer råstoffet tapt sysselsetting og verdiskaping for Finnmark som samfunn. Deri ligger det en betydelig utfordring, ikke bare for Finnmark, men for hele norsk fiskerinæring som er i samme situasjon. En annen side av samme utfordring er at fiskeindustrien i Finnmark, i likhet med fiskeindustrien ellers, sliter med å finne stabil arbeidskraft og å rekruttere nye generasjoner til en yrkeskarriere i industrien. Dermed kan man komme til å "kalkulere" sysselsetting i arbeidsplasser som få ønsker å jobbe i hvis det finnes andre alternativer.

Hvis vi likevel forutsetter at fiskeindustrien i Finnmark organiserte seg slik at foredling av "råstoffet" som i dag selges videre ga bedre lønnsomhet enn alternativet, og at alle andre forutsetninger var til stede, kan det likevel være interessant å vurdere potensialet denne fisken representerer i verdiskaping og sysselsetting.

Tar vi filetindustrien som utgangspunkt har verdiskapingen i denne sektoren utgjort omkring 27 prosent av omsetningen de siste årene, mens verdiskapingsgraden i sektoren av bedrifter som har ferskfiskpakking som en viktig del av sin virksomhet har ligget på rundt 10 prosent. På den andre siden har verdiskaping per sysselsatt ligget mellom 25 og 35 prosent høyere i den siste gruppen av bedrifter.¹⁸ Basert på regnskapstall for et utvalg av bedriftene har vi beregnet at verdiskapingen per kilo råstoff i filetindustrien lå på om lag 5 kroner per kilo i 1998. I den andre gruppen av bedrifter lå verdiskapingen på rundt 1,50 kroner per kilo.

Vi forutsetter i det videre at bearbeiding av fisken som ble eksportert utilvirket i 1999 ga en verdiskaping på kr 1,50 per kilo og at potensialet var tilsvarende verdiskapingen i filetindustrien i 1998. Det samlede verdiskapingspotensialet for fisken som ble eksportert ubearbeidet i 1999 (31.000 tonn sløyd og hodekappet) lå dermed i overkant av 100 millioner kroner. Dette utgjorde trolig i nærheten av åtte prosent av den samlede verdiskapingen i fiskerinæringen og 15 prosent av verdiskapingen i fiskeindustrien i fylket i 1999.

Basert på samme forutsetninger kunne det råstoffet som gikk gjennom fryseterminalene til kjøpere og aktører i andre fylker gitt en verdiskaping i Finnmark på mellom 50 og 60 millioner kroner.

Basert på samme fremgangsmåte og forutsetninger har vi beregnet at bedriftene tilhørende "ferskfisk-strategisegmentene" sysselsatte 3,3 årsverk per 1.000 tonn råstoff (sløyd vekt). Tilsvarende tall for filetindustrien var 15 årsverk. Anvendt til filetproduksjon ville fisken som industrien eksporterte utilvirket i 1999 kreve en produksjonsinnsats på om lag 350 årsverk. Det betyr at sysselsettingen i fiskeindustrien i Finnmark måtte økes med om lag 17 prosent, fra om lag 2.000 i dag til 2.350. Tilsvarende ville foredling til filet av råstoffet som gikk gjennom fryseterminalene til kjøpere og aktører i andre fylker kreve en produksjonsinnsats på ytterligere 200 årsverk.

Samtidig må vi anta at det eksisterer stordriftsfordeler i fiskeindustrien, spesielt i en situasjon der for eksempel filetindustrien ikke utnytter kapasiteten den har i dag fullt ut. En må derfor kunne anta at hvis bedriftene kunne legge opp eventuell "ekstra" foredling på optimalt vis ville råstoffproduksjonen per ansatt kunne økes, noe som ville redusere behovet for økt innsats i form av flere ansatte. Dette har vi ikke tatt høyde for i vårt regneeksempel.

¹⁸ Kilde er tall og analyser fra *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien*

2.5 Hvordan vil endringene i råstoffmarkedet påvirke fiskeforedlingsindustrien i Finnmark?

Vi har i tidligere avsnitt berørt den økende konkurransen om torskeråstoff som har funnet sted nasjonalt og internasjonalt. Konkurransen gjenspeiles i en betydelig prisoppgang på torsk de siste tre årene (se *Figur v* i vedlegget). To hovedfaktorer kan forklare dette:

1. Redusert tilbud på grunn av lavere torskekvoter
2. Endring i fiskeflåtens leveringsmønster fra fersk til frossen fisk

Det siste punktet er et resultat av internasjonal etterspørsel, men er for Finnmarks vedkommende også relatert til endringene i leveringsmønsteret til russiske flåte.

Økt rundfrysing og ombordproduksjon har igjen ført til etableringen av ny infrastruktur som nøytrale fryseterminaler som kan betjene råstoff landet i Finnmark, som også kjøpes av aktører utenfor fylket. Nærhet til ressursene har således mistet noe av sin betydning som konkurransefortrinn for fiskeindustrien i Finnmark.

Usikkerhet rundt og variasjoner i torskebestanden vil fiskeindustrien fortsatt måtte leve med. En viktig utfordring for fiskeindustrien i Finnmark blir å sikre at leveransene av ferskt råstoff opprettholdes på et høyt nivå. For disse leveransene er nærhet fortsatt et konkurransefortrinn. To forhold vil avgjøre om industrien i Finnmark lykkes:

1. Skape og opprettholde et høyt servicenivå for flåten som leverer ferskt råstoff.
2. Kunne betale samme eller bedre pris for ferskt enn for frosset råstoff. Det betinger igjen en produktmiks som forsvarende råstoffprisene.

Ett tredje forhold som fiskeindustrien i Finnmark ikke alene har innflytelse over er endringene som skjer i strukturen i russisk flåte (se side 10). Disse endringer går i retning av at det på sikt er stor usikkerhet om ferskfiskleveransene fra denne flåten vil fortsette.

Innføring av institusjonelle barrierer, som for eksempel restriksjoner på flåtens landinger av frossen fisk eller landinger til fryselager for å sikre leveranser til fiskeindustrien i Finnmark, er trolig ingen vei å gå, fordi fisk fra fremmedflåten og utenlandsk flåte utgjør en så stor del av leveransene til fylket. Dermed må fiskeindustrien i Finnmark, som i Norge for øvrig, tilpasse seg et "internasjonalt" råstoffmarked, først og fremst på grunn av fiskernes nye tilpasning til råvaremarkedet.

En annen utfordring for industrien som følger av endringene i råstoffmarkedet er bruk av frosset råstoff. De færreste bedriftene har i dag godt nok utstyr og kompetanse for optimal behandling av frosset råstoff til produksjon. Undersøkelser viser at frosset råstoff lett gir meget dårlig utbytte og kvalitet på fisken hvis tineprosessen ikke er optimal. At fiskeindustrien mestrer tineprosessen vil, for de bedriftene som satser på bruk av frosset råstoff, trolig bli like avgjørende som det ble for nordnorsk rekeindustri å mestre tine- og produksjonsprosessen for reker.

Endringene i råstoffmarkedet har også sammenheng med endringer lengre fram i verdikjeden, noe som må få konsekvenser for aktørene i Finnmark sin individuelle organisering og posisjonering. Det ser ut til at deler av fiskeforedlingsindustrien i Finnmark, herunder også filetindustrien, i likhet med deler av fiskeindustrien ellers i Norge, ikke har konkurransedyktig anvendelse for mye av råstoffet som går ubearbeidet ferskt eller frosset ut av landet, når dette

råstoffet går til viderefordeling i EU. Spørsmålet er da om produkt- og markedsstrategiene man har valgt er godt nok tilpasset endringene som skjer på konsumnivå, sett i forhold til de rammebetingelsene fiskeindustrien i Finnmark har.

Et eksempel kan være med på å utdype denne problemstillingen. Storbritannia er det desidert største eksportmarkedet for norsk frossen filet av torsk og hyse, og en av de største importørene av råstoff av torsk og hyse fra Norge. En stor del av produksjonen av filetblokk går til dette markedet, sammen med filetprodukter som IQF og "interleaved" filet. Blokkproduktene blir i stor grad brukt til produksjon av fiskepinner mens annen frossen filet både omsettes "naturell" og anvendes til produksjon av panerte filetprodukter, herunder også til fish&chips.

Samtidig viser en britisk undersøkelse (Seafish 1999) at forbruket av fisk går i retning av ferdigmat eller delvis tilberedte fiskeprodukter og "prepacked fillets" (for eksempel fersk filet pakket i modifisert atmosfære). Den generelle trenden i omsetningen av sjømat ble i samme undersøkelse oppsummert slik:

1. Økt vekt på bekvemmelighet i valg av produkter for matlaging hjemme.
2. Mindre skarpe grenser mellom produkter ment for matlaging hjemme og ferdigretter.
3. Kraftig vekst i konsum utenfor hjemmet.
4. Økt oppmerksomhet, interesse og tilbøyelighet til å prøve "nye kjøkken"/eksotiske råvarer.

Andre undersøkelser bekrefter dette (Consumer Goods UK 2000). En reduksjon i forbruket av frossen fisk på 10 prosent i volum fra 1994 til 1998, der reduksjonen er størst for fiskepinner, forklares med at forbrukerne har byttet til ferske fiskeprodukter og andre kategorier enn sjømat.

I en komiteutredning foretatt i det britiske underhuset går høringsuttalelsene fra de største supermarkedskjedene i Storbritannia i stort sett samme retning når utviklingen i omsetningen av sjømat beskrives (House of Commons 1999). Et knippe av uttalelsene illustrerer dette:

Tesco Stores Ltd (230 milliarder kroner i omsetning 1999):

In terms of sales Tesco has seen tremendous growth in the value of fresh fish retailed over the past 10 years. In particular, in line with general market trends we have seen rapid growth in sales of pre-packaged fish - although, as a result of our major fresh fish counter opening programme we have also seen substantial growth in sales of loose, fresh fish.

The increase in pre-packaged sales mirrors the general market trend in favour of more convenient, easy to pre-cook, pre-prepared and pre-packaged produce. Sales of fillets, prepared cuts, boneless and skinless cuts are growing faster than sales of whole fish. These shifts have come in response to traditional customer barriers to consumption such as skin, bones and smell.

Waitrose Ltd./ John Lewis Partnership (35 milliarder kroner i omsetning 1999):

As with other fresh food areas we see an increasing demand from our customers for convenience. Time to prepare meals is becoming an increasingly important issue. This is likely to lead to two major trends in fish consumption. Firstly we believe that

customers will increasingly wish to purchase fish that has been more fully prepared. For example sales of boneless, skinless fillets are likely to increase whilst sales of whole fish will decline. Secondly we expect to see increasing demand for Ready-to-Cook Meal Centres for example fish with sauce, marinated fish, stuffed fish etc.

Safeway Stores PLC (97 milliarder kroner i omsetning 1999):

Consumer requirements have moved from the traditional "wet fish" products to more prepared convenience foods. This has resulted in the industry moving to an increase in the level of processing. Sales of skinless, boneless, further processed products such as breaded fish, and fish dishes have increased dramatically over the past ten years.

En av utfordringen for norsk fiskeindustri vil være å bevege seg over til produktsegmentene med størst vekst, og der lønnsomhetsmarginene kanskje er større. I Storbritannia skjer mye av denne foredlingen i britisk industri, der produktene fra norsk fiskeindustri inngår som råvarer/halvfabrikata. Både Safeway Stores og Waitrose fremhever at deres leverandører av fisk stort sett er britiske foredlingsbedrifter eller grossister, mens seksti prosent av ferskfiskproduktene til Tesco Stores er basert på britisk råstoff.

Selv om vi ikke har noen oversikt over dette må vi anta at fiskeindustrien i Finnmark, og i Norge ellers, til nå i liten grad har vært en direkte leverandør av ferdigvarer til de produktsegmentene som vokser mest. En survey i sjømatindustrien i Storbritannia (Seafish, 1996) viser at det var klar forskjell i marginene mellom primærforedling (halvfabrikata produksjon av fersk filet og filetblokk) og sekundærforedling (et bredt spekter av videreforedling). Primærprodusentene hadde en resultatmargin på rundt to prosent, mens marginene for sekundærprodusentene var nærmere syv prosent i årene 1993 og 1994. Selv om en skal være varsom med å trekke umiddelbare konklusjoner av dette materialet, antyder tallene at fortjenestepotensialet øker med bearbeidingsgraden i britisk fiskeindustri. En slik sammenheng har vært mindre tydelig i analyser av lønnsomheten i norsk fiskeindustri.

Én forklaring på dette kan være at konkurransesituasjonen for deler av norsk fiskeindustri synes å være slik at den forverres med høyere bearbeidingsgrad, hvis dette krever økt arbeidskraftinnsats - det vil si hvis lønnskostnadene andel av totale produksjonskostnader øker. Ulike kilder antyder at lønnskostnadene er betydelig høyere i norsk fiskeindustri enn i fiskeindustrien i flere av landene vi eksporterer utvirket fisk til. Bare de vestlige delstatene i Tyskland hadde høyere arbeidskraftkostnader per time i industrien enn Norge. Kostnader per time for arbeidere i industrien i Norge var i 1998 i følge OECD (Scheremet, 1999) beregnet å utgjøre i forhold til Storbritannia +41%, Frankrike +26%, Nederland +10%, Tyskland (vest) -18%, Tyskland (øst) +22% og Danmark +2%. Undersøkelsen av sjømatindustrien i Storbritannia (Seafish, 1996), som i 1995 hadde over 19.000 sysselsatte, viste at timelønnen for mannlige operatører i to tredjedeler av de undersøkte bedriftene lå mellom 35 og 43 norske kroner per time (gjennomsnitt 39 kroner). Samme år var tilsvarende timelønn i norsk fiskeindustri om lag 91 kroner, det vil si 130 prosent høyere. Selv om det britiske pundet har styrket seg med 30 prosent siden 1995 i forhold til norske kroner, kan en forvente at en nyere sammenligning av lønnskostnadene i norsk og britisk fiskeindustri fortsatt ville vise store forskjeller. Dette kan også bidra til å forklare noe av årsakene til at fiskeindustrien i EU tilsynelatende kan leve med råstoffpriser som deler av fiskeindustrien i Norge ikke finner regningsvarende.

Man kan tenke seg ulike modeller for at bedriftene i Finnmark skal ta hånd om en større andel av verdiskapingen av det råstoffet som i dag går ferskt ut av fylket og øke verdiskapingen i produksjonen generelt. Én strategi for dette kan være at man tar utgangspunkt i

ferskfiskleveransene til Finnmark som et konkurransefortrinn og utnytter en større andel av dette råstoffet til ferske videreforedlede produkter enn i dag. En kan argumentere for at en slik strategi vil stille nye krav til både bedriftenes organisering, kompetanse og ikke minst markedsarbeid og logistikk.

Et eksempel på sårbarheten i en sammenlignbar strategi er erfaringene til sjømatkonsernet Pieters Visbedrijf n.v i Belgia¹⁹, som i en periode eide Vardøfisk Norway AS. Ambisjonene var at Vardøfisk Norway skulle levere et bredt spekter av filetprodukter av flere fiskeslag, ferske, frosne eller røykte. For Pieters var det viktig at å ha et visst volum, regelmessige leveranser og et produktsortiment som også omfattet en betydelig andel av flatfisk, uer og andre fiskeslag i tillegg til torsk og hyse. Vardøfisk Norway lyktes ikke og Pieters trakk seg til slutt ut. I følge ledelsen for Pieters var en viktig årsak at man ikke lyktes i Vardø - at leveransene fra bedriften ble for små, for uregelmessige og for smale.

Dette betyr ikke at ikke andre enkeltbedrifter i Finnmark vil lykkes med en tilsvarende strategi og ambisjoner. Det kan imidlertid tenkes at man ved å organisere flere bedrifter i et slikt konsept kan redusere de geografiske ulempene ved en slik strategi. Alternativer som kan tenkes er:

1. Utnytte det beste ferske råstoffet til ferske videreforedlede produkter, der et nettverk av bedrifter, der også bedrifter i andre landsdeler inngår, kan sørge for tilstrekkelig volum, regelmessighet og produktbredde til å lykkes som en leverandør til større kunder i Europa.
2. Utnytte det beste ferske råstoffet til ferske videreforedlede produkter, der foredlingen skjer i regi av bedrifter i Finnmark, men ved egne større anlegg, enten dette skjer i Finnmark, sentralt i Norge eller i EU.

Prisnivået på torskprodukter til konsumentene viser at torsk er etablert som en egen kategori i hvitfiskmarkedene. Det kan også se ut til at torsk i stor grad har gått klar av konkurransen fra substitutter som alaska pollock, i motsetning til filetprodukter av sei. Eksklusiviteten som torsk har i markedene er imidlertid et konkurransefortrinn som må forsvares kontinuerlig.

Vår oppfatning er likevel, som antydnet overfor, at det fremover blir viktig at industrien i utforming av sine strategier i større grad må integrere andre fiskeslag, både villfanget fisk og oppdrettslaks, som utgangspunkt for videreforedling. I tillegg til å sikre nødvendig produktbredde er også en jevn tilførsel av ferdigvarer en forutsetning for å lykkes i mange segmenter. På råstoffsidens vil fiskeindustrien fortsatt måtte leve med store sesongvariasjoner i leveransemønsteret. Skal industrien lykkes i nye markeder, som ferskvaremarkedet, må industrien fortsette arbeidet med å utvikle modeller for langtidslagring og oppføring av både torsk og andre fiskeslag.

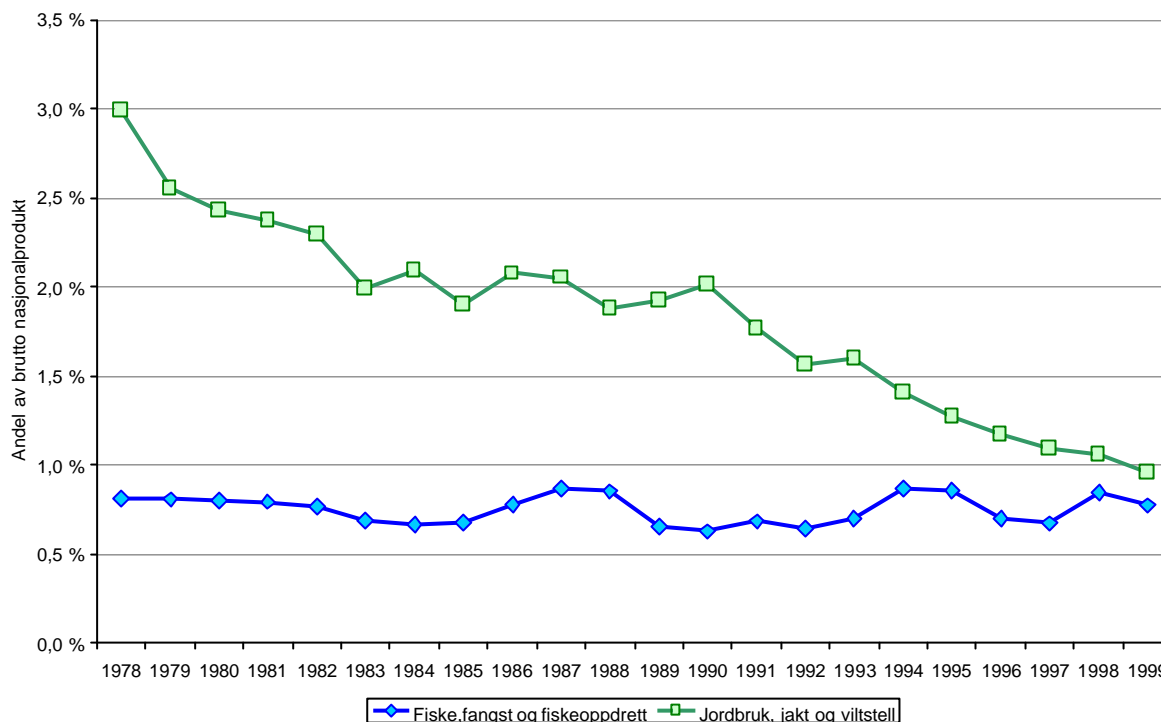
Fiskeindustriens evne til omstilling og til stadig tilpasning til endringene i konkurransevilkår vil avgjøre om fiskeforedling fortsatt skal være en viktig del av næringslivet i Finnmark. Det finnes heller ingen fasit for hvilke strategier som er riktige. Et mangfold av tilpasninger vil fortsatt være viktig for at fiskerinæringen i Finnmark skal ha lønnsomme bedrifter og gode arbeidsplasser.

¹⁹ Pieters Group, som omfatter morselskapet Pieters Visbedrijf n.v og datterselskaper/joint-ventures (fabrikker på Island, i Skottland og i Frankrike), hadde i 1999 en omsetning på 1,3 milliarder kroner.

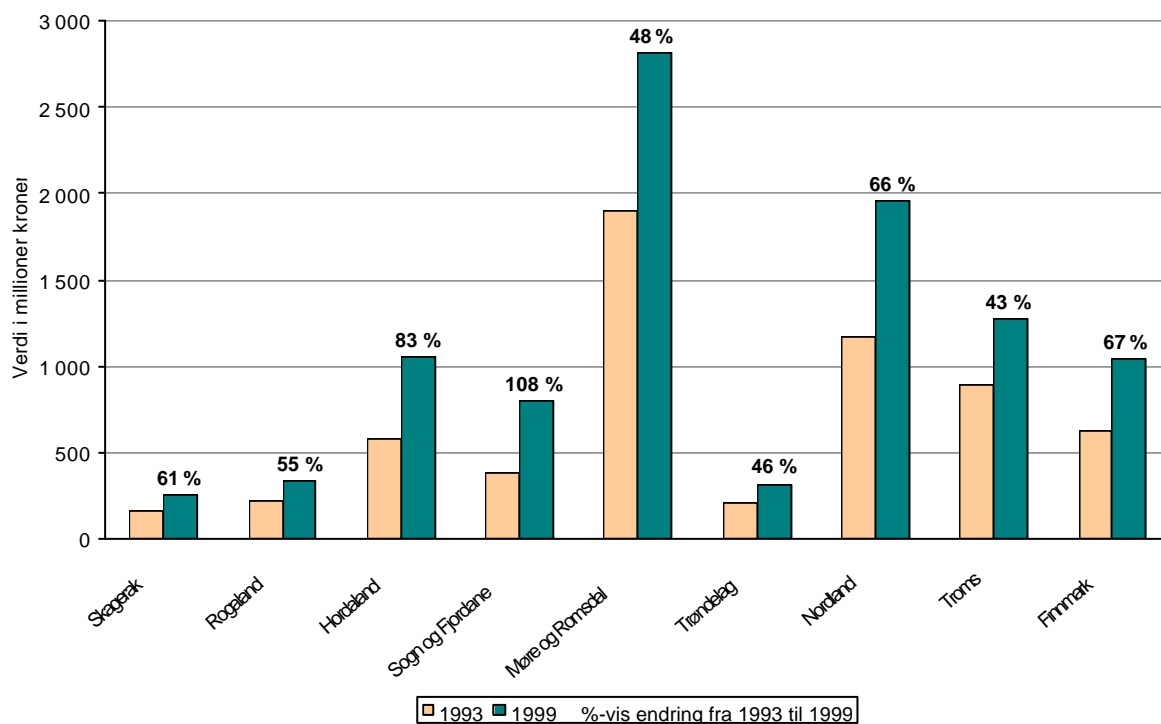
3 REFERANSER

- Bendiksen, B.I. (1999), *Driftsundersøkelsen i fiskeindustrien – oppsummering av inntjening og lønnsomhet i 1998*, Rapport 22/1999, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Budsjettnemda for fiskerinæringen (1993 til 1998), *Lønnsomhetsundersøkelser for helsårsdrevne fiskefartøy*, Fiskeridirektoratet, Bergen.
- Consumer Goods UK* (2000), *Market survey 1 – Frozen Fish*, Consumer Goods UK no 503 January 2000, Retail Intelligence, London, Storbritannia.
- Dahle A.B. et. al. (1998) *The Mirror Statistics Exercise between the Nordic Countries 1995*, Notat 7/1998, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Dreyer, B. et.al. (1998) *Vertikal integrering – er det veien å gå?*, Rapport nr. 22/1998, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Edwardsen, H.M. (1998), *Fylkesfordelt nasjonalregnskap 1993: resultater og metoder*, Notat 63/1998, Statistisk Sentralbyrå, Oslo.
- Ekspertutvalget for Fisk/Eurostat, Diverse importstatistikk for EU, Færøyene og Island.
- Fiskeridirektoratet (1999), *Fiskerflåte og Fiskarmanntal 1999*, Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, nr. 7/1999, Fiskeridirektoratet, Bergen.
- Fiskeridirektoratet (1999), *Lønnsomhetsundersøkelse for matfiskanlegg 1998*, Rapport og meldinger 1/1999, Fiskeridirektoratet, Bergen.
- Fiskeridirektoratet (1999), *Lønnsomhetsundersøkelse for settefiskanlegg 1998*, Rapport og meldinger 2/1999, Fiskeridirektoratet, Bergen.
- Fiskeridirektoratet, Diverse fiskeristatistikk.
- Fiskeridirektoratet i Danmark, Statistikk over landinger og utenrikshandel.
- House of Commons (1999), *Select Committee on Agriculture Eighth Report - Sea Fishing*, Agriculture Committee Session 1998-99, London, Storbritannia.
- Icelandic Freezing Plants Corporation (2000), *Annual Report 1999*, Reykjavik, Island.
- ICES (1999), *Report of the ICES Advisory Committee on Fishery Management, 1999*. ICES Coop. Res. Rep. No. 236, ICES, København, Danmark.
- Joseph, M. og Findlater, A. (1996), *1995 Survey of the UK Sea Fish Processing Industry*, Sea Fish Industry Authority, Edinburgh, Storbritannia.
- Nilssen, F. og Hønneland, G.B. (1997) *Nordvest-russisk fiskerinæring mot nye markeder*, Rapport 17/1997 Fiskeriforskning, Tromsø.
- Norges Råfisklag, Diverse omsetnings- og landingsstatistikk.
- Næringslivets Hovedorganisasjon, Lønns- og fraværstatistikk.
- Royal Greenland A/S (1999), *Annual Report 1997/98*, Nuuk, Grønland.
- Scheremet, W. (1999), *Labour Costs from an International Comparative Perspective: A Critical Look at Existing Concepts*, Economic Bulletin 12/99, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin, Tyskland.
- Seafish (1999), *United Kingdom Fish Industry annual statistics 1999*, Sea Fish Industry Authority, Edinburgh, Storbritannia.
- Seafish (1999), *Major Market Trends, including the Impact of Imports, and the Competitive Edge of Domestic Landings*, Sea Fish Industry Authority, Edinburgh, Storbritannia.
- Statistisk Sentralbyrå, Månedstatistikk over utenrikshandelen.
- Tande jr., T. (red.) (1999) *Norsk Fiskeindustri - Bedriftsoversikt 2000*, Norsk Fiskerinæring AS, Eidsvoll Verk.

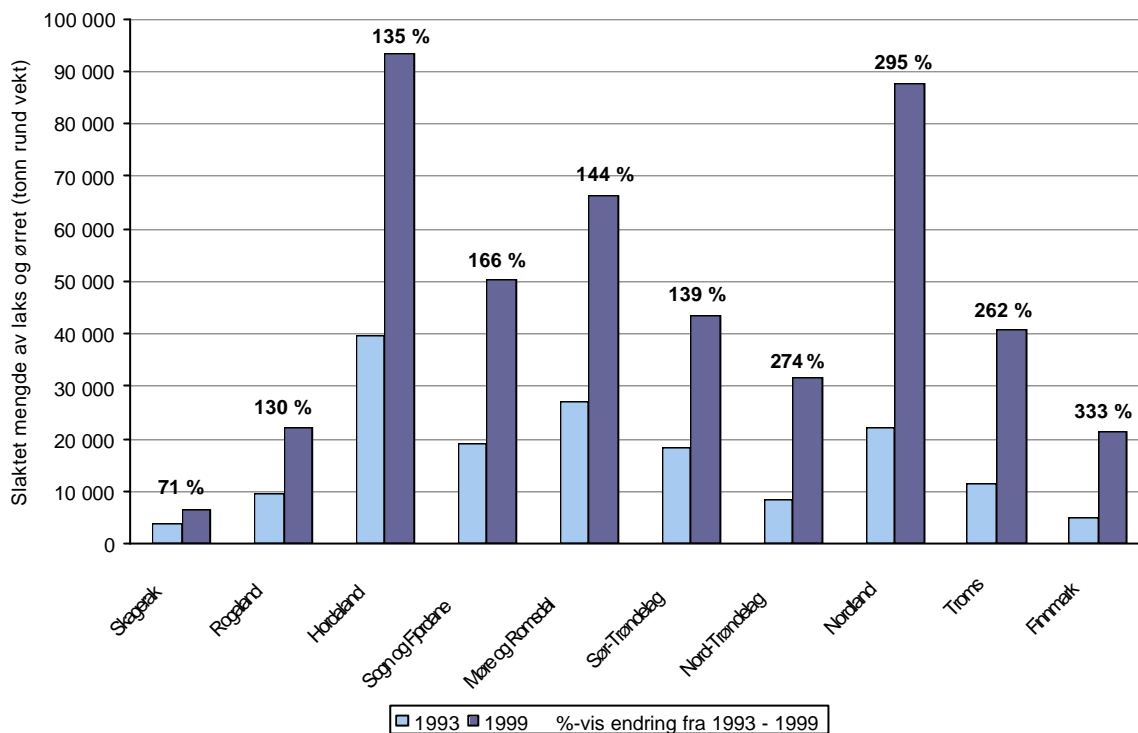
4 VEDLEGG

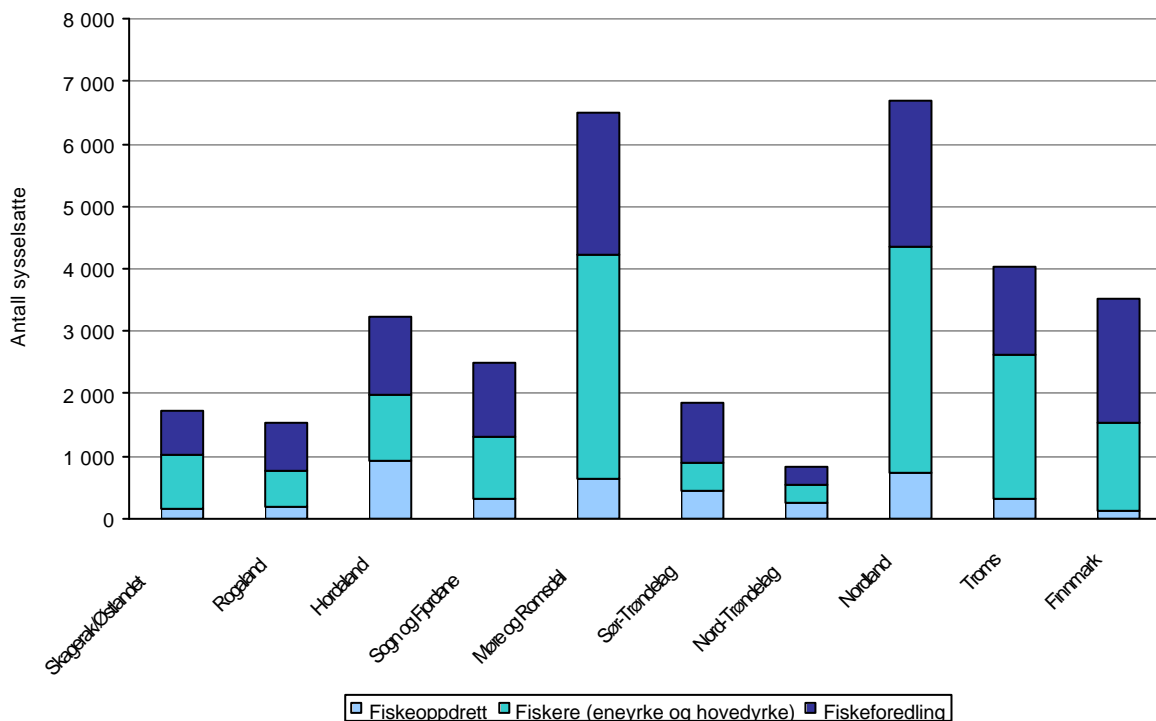
Figur i Primærnæringsenes andel av bruttonasjonalprodukt

Figur ii Fangstverdi etter flåtens hjemstedsfylke i 1993 og 1999

Figur iii Slaktet oppdrettet laks og ørret i 1993 og 1999

Figur iv Antall sysselsatte i fiskerinæringen i 1998

BEREGNING AV BRUTTOPRODUKT PÅ KOMMUNENIVÅ

Brutto nasjonalprodukt kan defineres og bestemmes fra ulike hovedmetoder. For beregning av bruttoproduktet i fiskerinæringen i de ulike kommunene i Finnmark har vi tatt utgangspunkt i følgende definisjon:

$$\text{Bruttoprodukt} = \text{Lønnskostnader} + \text{Driftsresultat} + \text{Kapitalslit} + \text{Produksjonsskatter} - \text{Produksjonssubsidier}$$

Produksjonsskatter utgjør 45 prosent av statens skatteinntekter. For fiskerinæringen vil de viktigste være a) merverdiavgift, b) investeringsavgift (fritak for industri generelt og for bygninger og faste anlegg i Finnmark), c) produktavgift på fisk og fiskeprodukter, d) avgift på bensin, e) avgift på mineralolje (fritak for fiskeflåten, redusert sats for sildemelindustrien) og f) engangsavgift og årsavgift på motorvogner. I våre beregninger har vi ikke hatt mulighet til å korrigere for c), d) og e). Postene antas å utgjøre beskjedne beløp i forhold til andre feilkilder og unøyaktigheter som implisitt ligger i våre beregninger av bruttoprodukt.

Direkte produksjonssubsidier for fiskerinæringen utgjøres i første rekke av inntektsgivende tiltak som finansieres over *Fiskeriatvaten*, som føringstilskudd og andre særskilte tiltak til gjennomføring til fiskerier.

Kilde for beregning av bruttoprodukt på kommunenivå har vært:

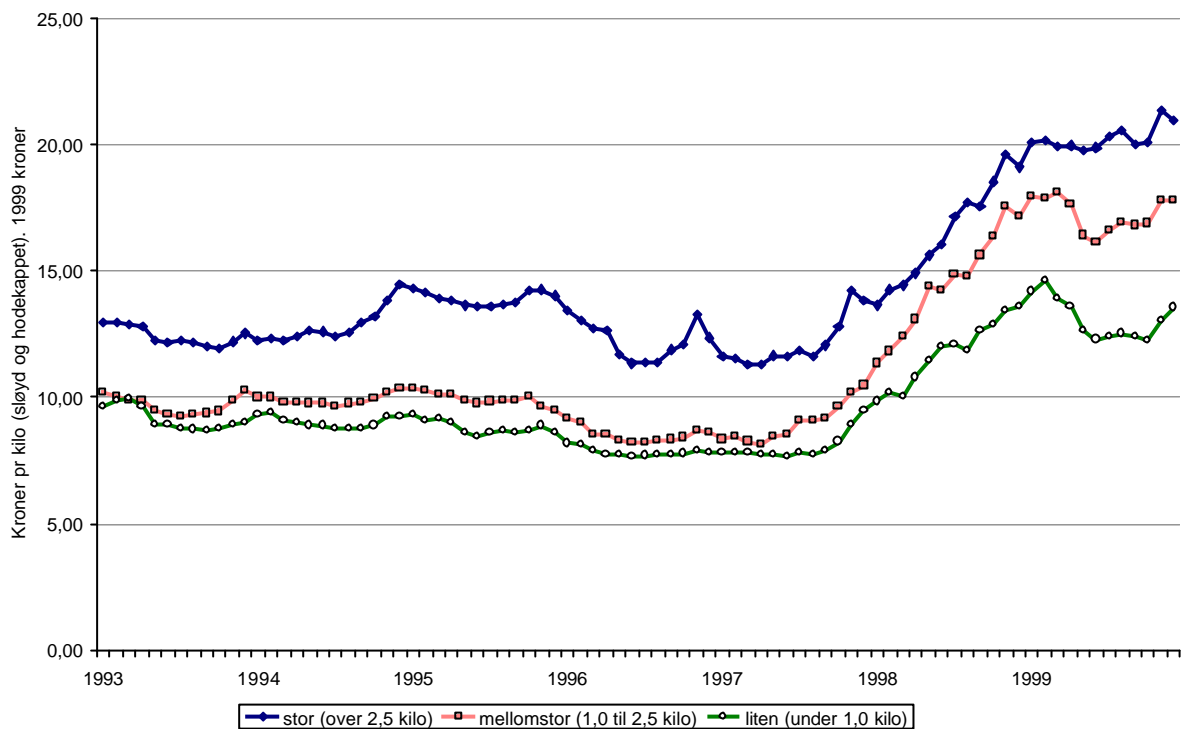
a) for fiskeflåten: *Fiskeristatistikk og Lønnsomhetsundersøkelser for helårsdrevne fiskefartøy over 8 meters lengde og over*

b) for oppdrett, fiskeindustri og andre aktører: regnskapstall og produksjonstall fra bedriftene.

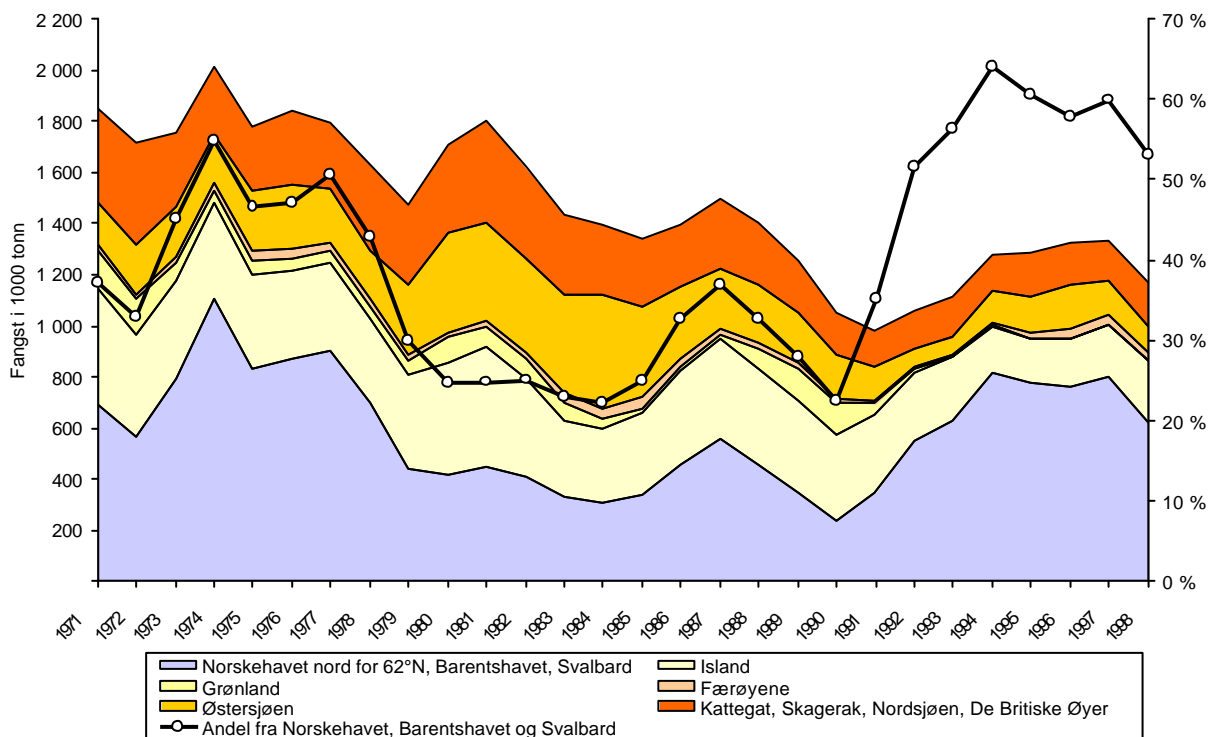
For et mindre antall selskaper (3) har vi ikke fått tilgang til regnskapstall. Bruttoprodukt for disse er anslått på basis av produksjon eller antall ansatte.

Tabell i *Brutto verdiskaping i fiskerinæringen i Finnmark i 1998 (tall i millioner kroner)*

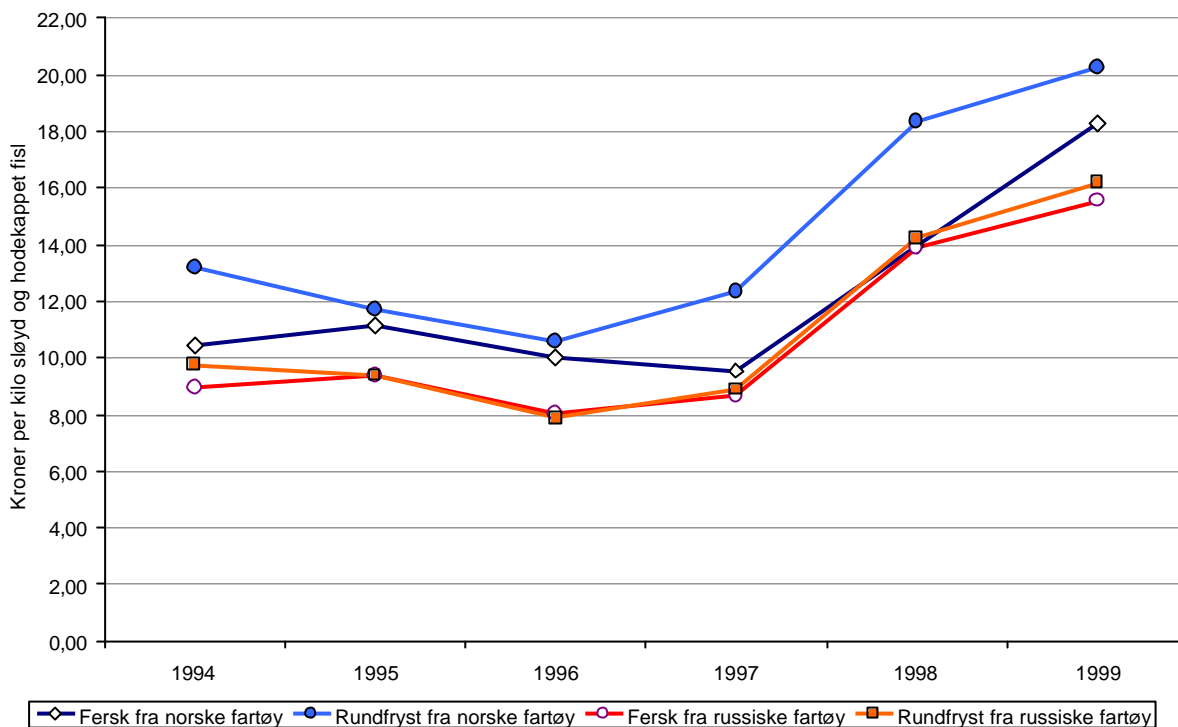
	Fiske	Oppdrett	Fiske-foredling	Annet	Eksport/engro	Fryse-lager	Totalt
Alta	17	50	1	0	1	0	68
Berlevåg	29	0	29	0	0	0	58
Båtsfjord	113	1	163	0	1	2	280
Deatnu-Tana	3	0	0	0	0	0	2
Gamvik	34	1	17	0	0	0	52
Hammerfest	104	15	105	0	8	0	232
Hasvik	29	-	41	0	0	0	71
Kvalsund	11	1	6	0	0	0	18
Lebesby	26	13	40	0	0	0	78
Loppa	31	4	21	8	0	0	63
Måsøy	72	6	38	0	4	1	121
Nordkapp	72	0	54	0	7	0	133
Porsanger	4	0	1	0	0	0	5
Sør-Varanger	12	0	3	0	1	3	20
Unjargga-Nesseby	3	0	0	0	0	0	3
Vadsø	20	0	18	0	0	0	38
Vardø	40	0	87	0	0	0	127
Totalt	619	89	624	8	22	6	1 369

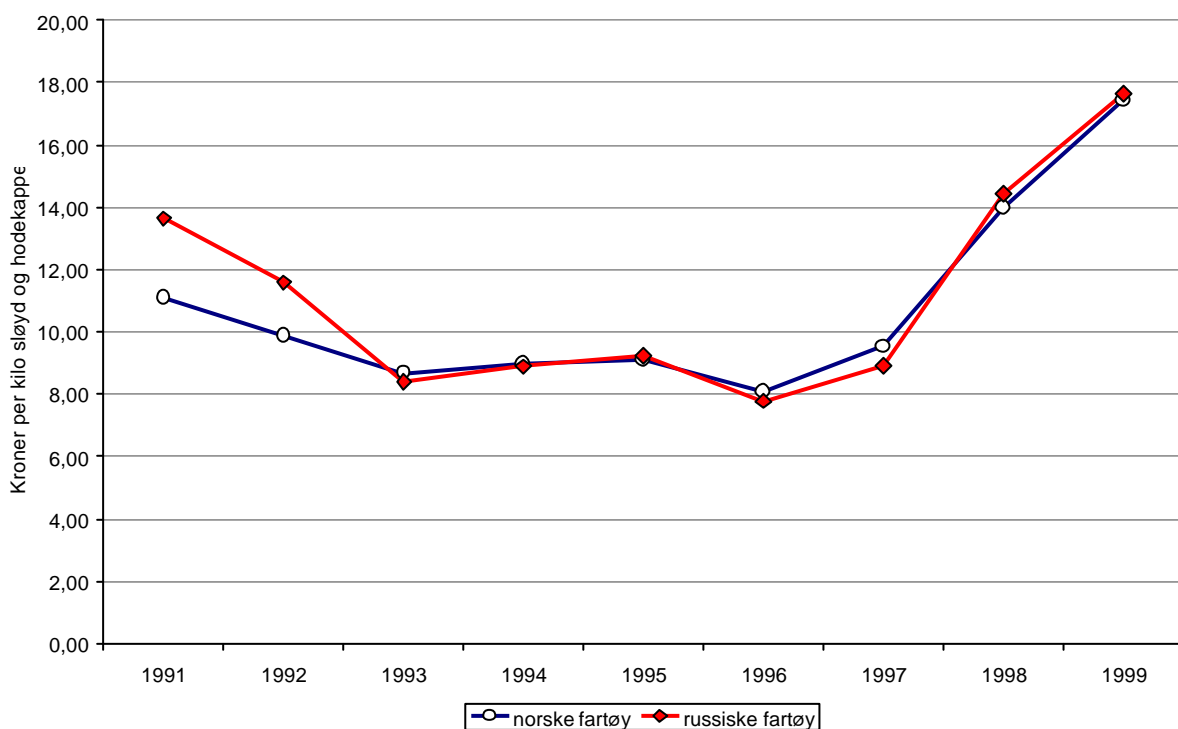
Figur v Prisutvikling på sløyd og hodekappet torsk omsatt i Finnmark. (Kilde: Norges Råfisklag)

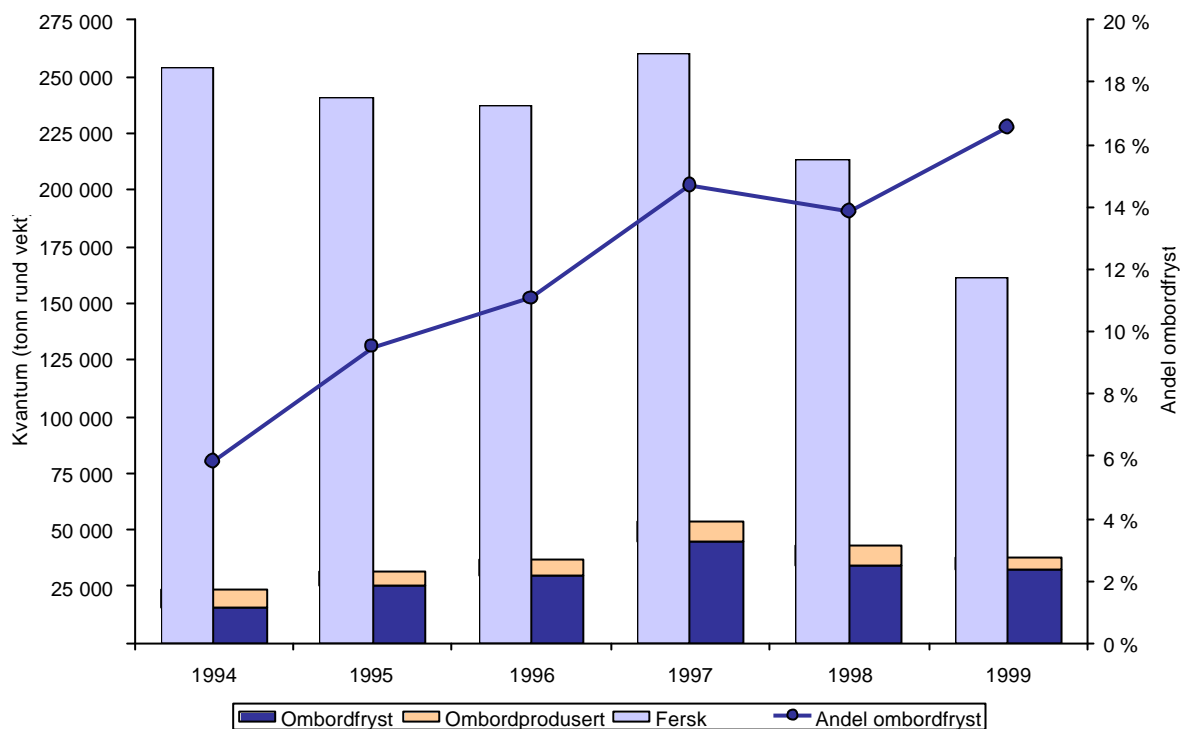
Figur vi Fangst av torsk i ulike områder i det nordøstlige Atlanterhav og andelen som er fisket i Norskehavet nord for 62°N, Barentshavet og Spitsbergen. (Kilde: ICES Advisory Committee on Fishery Management)

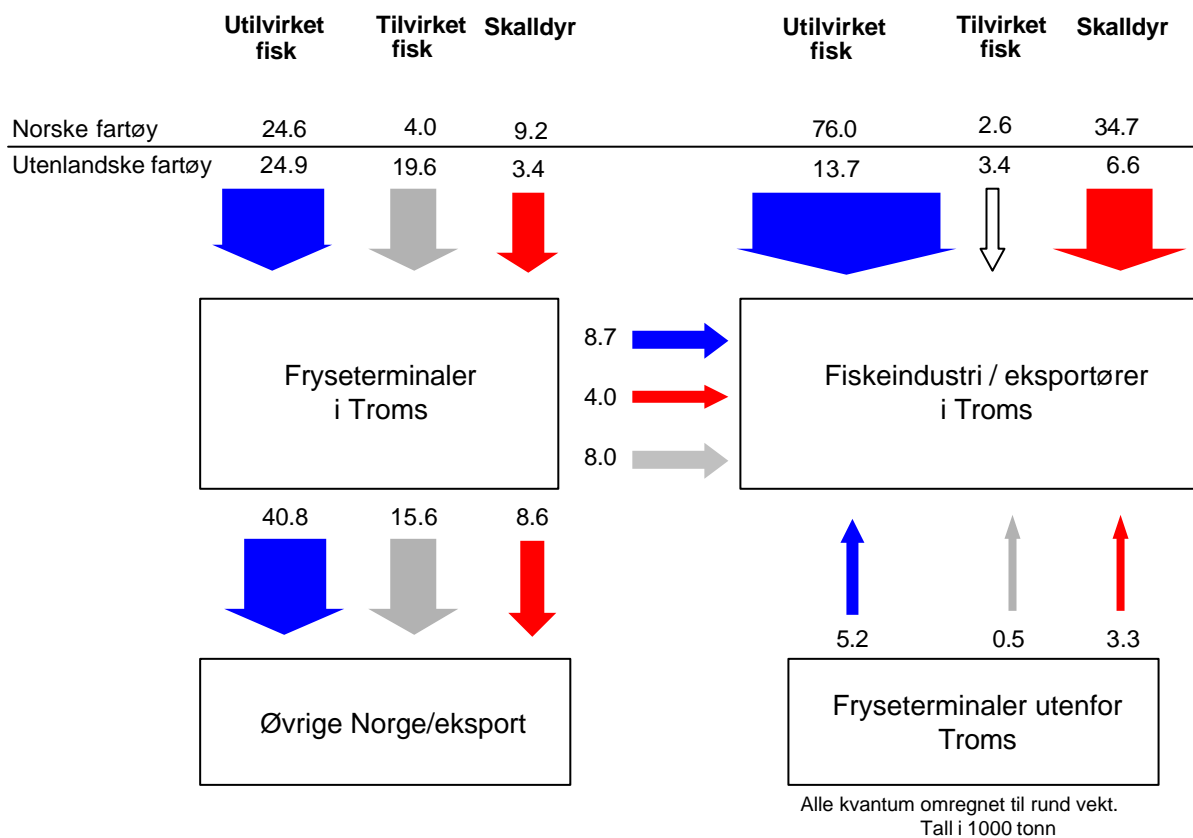
Figur vii Betalt pris på førstehånd for fersk og frossen torsk fra norsk og russisk fiskeflåte (Kilde: Norges Råfisklag)

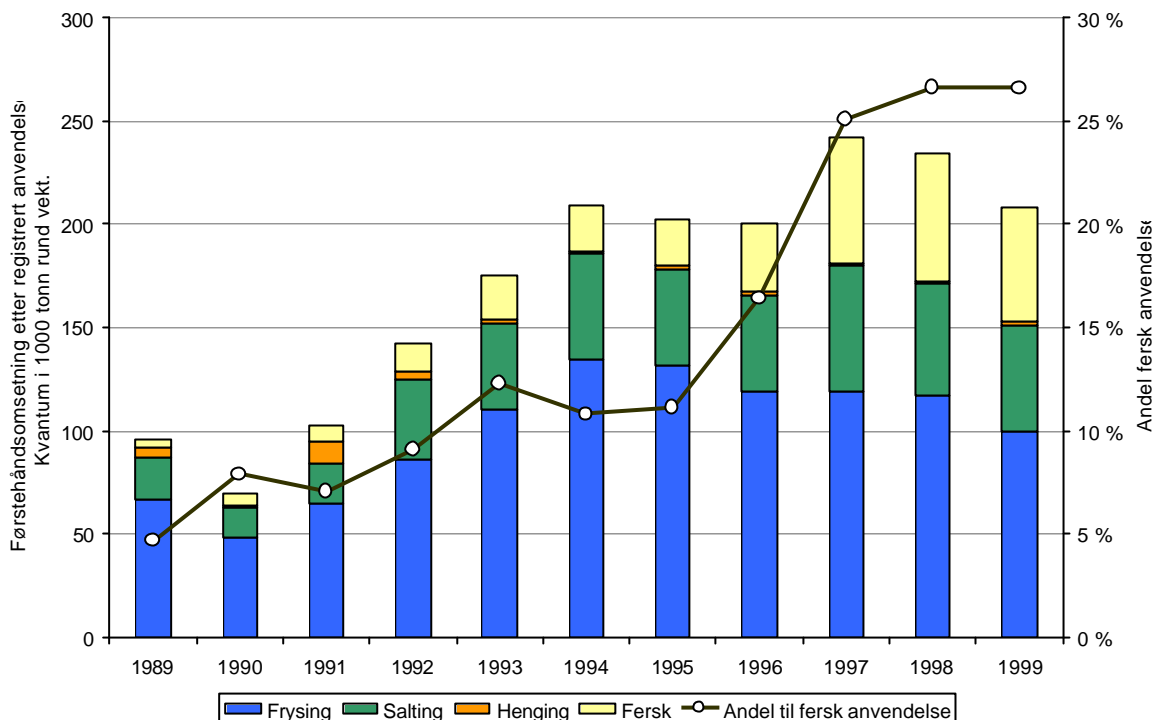
Figur viii Betalt pris for torsk av mellomstørrelse (1,0 til 2,5 kilo, tidligere 45-60 cm) fra norske og russiske fartøy (Kilde: Norges Råfisklag)

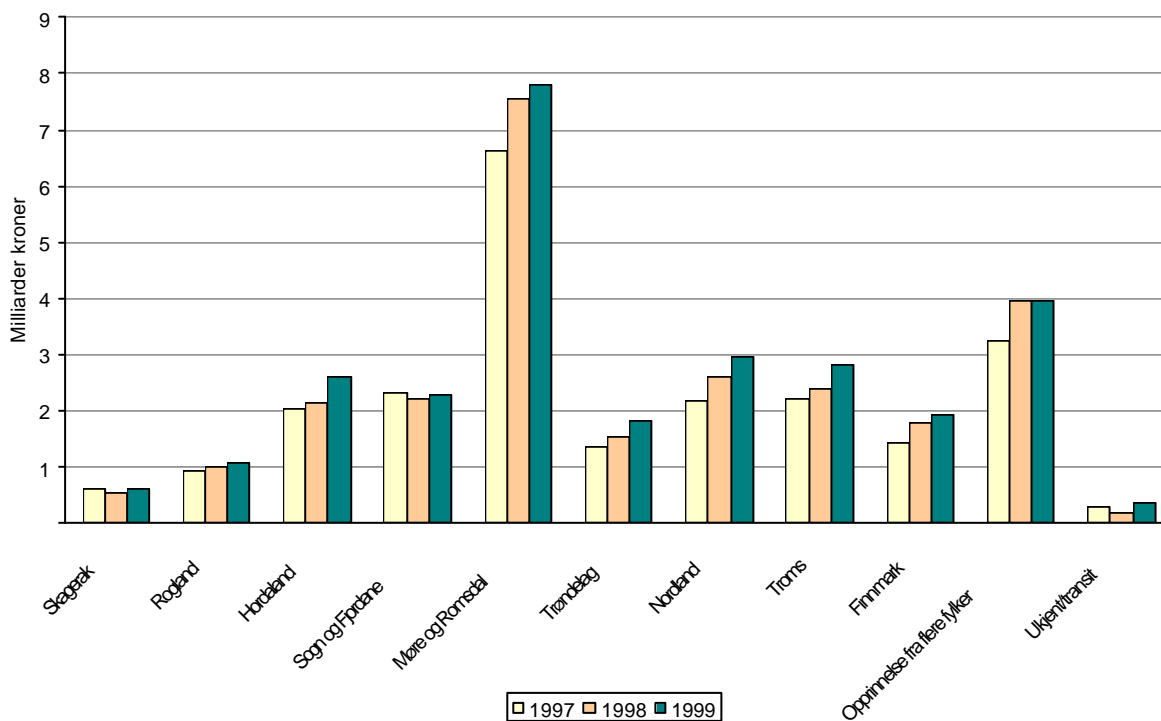
Figur ix Førstehåndsomsetning av torsk fra norske fiskefartøy i Norges Råfisklags distrikt

Figur x Vareflyt av fisk og skalldyr landet i Troms i 1999 fram til kjøper på første hånd. (Kilde: Norges Råfisklag)

Figur xi Førstehåndsomsetning av fisk i Finnmark etter registret anvendelse. Omsetningen omfatter også fisk som går gjennom fryseterminalene til kjøpere utenfor Finnmark samt sei omsatt enkelte år fra seinotflåten direkte til norske eller utenlandske fabrikkskip (klondyking). (Kilde: Norges Råfisklag)

Figur xii Eksport av varegruppe SITC 3 (fisk) etter opprinnelses-(produksjons)fylke. (Kilde: Statistisk Sentralbyrå)

Tabell ii Eksport av fersk og frossen torsk etter tollstedsfylke. Mengde i 1000 tonn produktvekt.
(Kilde: Statistisk Sentralbyrå)

Tollstedsfylke	1999			1998		
	Fersk	Frossen	Totalt	Fersk	Frossen	Totalt
Finnmark	9 118	3 614	12 732	10 497	2 961	13 458
Troms	3 362	4 242	7 604	1 408	3 944	5 353
Nordland	2 087	6 898	8 985	769	3 384	4 153
Trøndelag	430	227	657	707	515	1 222
Møre og Romsdal	868	9 857	10 725	3 061	8 502	11 563
Sogn og Fjordane	738	391	1 129	699	1 125	1 824
Hordaland	424	51	474	926	80	1 007
Rogaland	400		400	433	46	480
Skagerak	2 242	383	2 625	1 939	1 994	3 932
Totalt	19 669	25 663	45 332	20 440	22 552	42 992

ISBN 82-7251-451-6

ISSN 0806-6221